

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MÂTÜRÎDÎ TEFSİRİNİN TÜRKİYE TAHKİKİNDE
KAYNAĞI TESPİT EDİLEMİYEN RİVAYETLER
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKAN ÖNDER

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali KARATAŞ

HAZİRAN-2021

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MÂTÜRÎDÎ TEFSİRİNİN TÜRKİYE TAHKİKİNDE KAYNAĞI
TESPİT EDİLEMİYEN RİVAYETLER ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKAN ÖNDER

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez sınavı 30/06/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Ali KARATAŞ	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Bayram DEMİRCİGİL	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Veysel GENGİL	BAŞARILI

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Erkan ÖNDER
Öğrenci Numarası	:	Y196008028
Enstitü Anabilim Dalı	:	TEMEL İSLAM BİLİMLER
Enstitü Bilim Dalı	:	TEFSİR
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	BİR TEFSİR KAYNAĞI OLARAK MATÜRİDİNİN TEFSİRİNDE KAYNAĞI TESPİT EDİLEMİŞ RİVAYETLER
Benzerlik Oranı	:	%.....
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
31/ 05 /2021 İmza		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
...../...../20..... İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Ali KARATAŞ Tarih: 31.05.2021 İmza:		
☒ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda İmam Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) ait *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserin Türkiye tahkikinde muhakkiklerce kaynağı tespit edilemediği ileri sürülen rivâyetleri konu edindik. Bu tahkik Bekir Topaloğlu ve Ahmet Vanlıoğlu başkanlığındaki bir heyet tarafından yapılmıştır.

Mâtürîdî, bir tefsir kaynağı olarak rivâyetleri delil almıştır. Tahkikte kaynağı tespit edilemediği söylenen rivâyetlerin bilgi değeri ve bu bilgilerin üzerine inşa edilen hükümler oldukça önemlidir. Konu üzerinde daha önce herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması da bizi bu alanda çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Tezimizin birinci bölümünde Mâtürîdî'nin naklettiği merfû rivâyetleri, ikinci bölümünde mevkûf rivâyetleri, üçüncü bölümünde ise maktu' rivâyetleri konu edindik. Dördüncü bölümde ise kimseye nispet edilmeden aktarılan rivâyetleri değerlendirmeye tâbi tuttuk.

Bu çalışmamda gerek konu seçmemde gerekse tez esnasında karşılaştığım sorunların çözümünde kıymetli düşünceleriyle şahsıma yol gösteren, tezimin son aşamaya gelmesinde büyük emeği olan danışman hocam Doç. Dr. Ali Karataş'a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca yoğun çalışma dönemim içerisinde, zaman zaman ihmal ettiğim eşime ve kızıma ve bu süreçte dünyaya gelen oğluma da teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Gayret bizden, muvaffakiyet Azîz ve Celîl olan Allah'tandır.

Erkan ÖNDER

Haziran- 2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: MERFÛ OLUP KAYNAĞI TESPİT EDİLEMİYEN RİVAYETLER 3

1.1. Rivayet: Hastalıkta Oruç.....	3
1.2. Rivayet: Müt'a Nikahı	4
1.3. Rivayet: Sarhoşken Namaza Yaklaşmama	6
1.4. Rivayet: Hakkı Olmayanı Almak	6
1.5. Rivayet: Uyuklayanın Abdesti.....	7
1.6. Rivayet: Ehl-i Kiblenin Öldürülmemesi.....	8
1.7. Rivayet: Çoğu Sarhoşluk Veren İçecekler.....	9
1.8. Rivayet: Deve Kuşu Yumurtalarını Alma	10
1.9. Rivayet: İhramlının Fare Öldürmesi.....	11
1.10. Rivayet: Dünyanın Mümin ve Kafir Kimselere Göre Durumu	12
1.11. Rivayet: Toprak Ürünlerinin Zekatı	14
1.12. Rivayet: Toprak Ürünlerindeki Zekatın Oranı	15
1.13. Rivayet: Kabe'yi Çıplak Tavaf Etmeme	15
1.14. Rivayet: Niyet.....	16
1.15. Rivayet: Allah'tan Başkası Adına Yemin	17
1.16. Rivayet: Astronomi	18
1.17. Rivayet: Mescid-i Nebî'de Kılınan Namazın Fazileti	19
1.18. Rivayet: Kaderi İnkâr Edenlere Verilecek Cevap	20
1.19. Rivayet: Serkeşlik Yapan Kadın ve Kaçak Kölenin Namazı	21
1.20. Rivayet: Sözü Dikkat Çekme İçin Kullanma	21
1.21. Rivayet: İnsanların Yaratılışı, Huy ve Eceli	22
1.22. Rivayet: Ganimetten Aşıрма	23

BÖLÜM 2: MEVKÛF OLUP KAYNAĞI TESPİT EDİLEMİYEN

RİVÂYETLER	24
------------------	----

2.1. Rivayet: İsrailoğullarına Helal Olan Yiyecekler	24
2.2. Rivayet: Kız Çocukların Mirastaki Payı.....	25
2.3. Rivayet: Vasiyetin Miktarı	26
2.4. Rivayet: İki Kız Kardeşin Nikahlanması.....	27
2.5. Rivayet: Cariye ile Evlenip Hür Olanla Evlenmeye Güç Yetirme	27
2.6. Rivayet: Allah'ın Kafirlerle Müminler Üzerine Bir Delil Vermeyeceği.....	28
2.7. Rivayet: Sırat Üzerinde Verilecek Nur.....	29
2.8. Rivayet: Affetme	30
2.9. Rivayet: Nebîlerin Öldürülmesi	30
2.10. Rivayet: Şahitlik Hakkında.....	31
2.11. Rivayet: Köpeğin Yediği Avdan Yememe	31
2.12. Rivayet: Temsilcinin Mahiyeti	33
2.13. Rivayet: Yemin.....	33
2.14. Rivayet: Tevbenin Zamanı	34
2.15. Rivayet: الإل Kelimesinin Anlamı	35
2.16. Rivayet: Zekat Verecek Kimseler.....	36
2.17. Rivayet: Kıssaların En Güzeli	37
2.18. Rivayet: Ayetin Kimler İçin İndiği.....	37
2.19. Rivayet: Sabah Akşam Rızıklandırma.....	38
2.20. Rivayet: Kavî-i Leyyin (Yumuşak Söz)	39
2.21. Rivayet Kıraat Farklılığı.....	39
2.22. Rivayet Kölenin İkidenden Fazla Eşle Evlenmesi	40
2.23. Rivayet İbn Mesud'a Göre Ayetin Açıklaması	41
2.24. Rivayet: İbn Mesud'un Mushafına Göre Ayetin Tefsiri	41
2.25. Rivayet: İbn Mesud'un Mushafına Göre من المحرمات Kaydı	42
2.26. Rivayet: Hafsa'nın Mushafına Göre Ayetin Tefsiri	42
2.27. Rivayet: İbn Mesud Mushafına Göre Ayetin Tefsiri.....	43
2.28. Rivayet: Ayette Geçen حيث أتى İbaresini	43
BÖLÜM 3: MAKTU' OLUP KAYNAĞI TESPİT EDİLEMİYEN RİVÂYETLER	
.....	46
3.1. Rivayet: İnsanlardan Olan İpin (وحيل من الناس) Mahiyeti	46

3.2. Rivayet: İstişare	47
3.3. Rivayet: Ayetteki Sefihlerin Kafirler Olduğu	47
3.4. Rivayet: Ayetin Ehl-i Küfür İçin İndiği	48
3.5. Rivayet: Asâ Fiilinin Allah İçin Kullanılması.....	49
3.6. Rivayet: Âyette Geçen Akıl Sahiplerinin Mahiyeti.....	50
3.7. Rivayet: “Onlar Benim İzimdeler” Cümlesi	51
3.8. Rivayet: İslam Şeriatına Bağlı Rahipler	51
3.9. Rivayet: Ayette Geçen " الحمد لله " İfadesi.....	52
BÖLÜM 4: KİMSEYE NİSPET EDİLMEYEN TEMRİZ SİGASIYLA RİVÂYET EDİLİP KAYNAĞI TESPİT EDİLEMEYEN RİVÂYETLER.....	53
4.1. Rivayet: Salih Kadının Cennetin Anahtarı Olduğu	54
4.2. Rivayet: Mümin Kimse	55
4.3. Rivayet: Hikmet.....	55
4.4. Rivayet: Cehennem Ateşi	57
4.5. Rivayet: سبط Kelimesi	57
4.6. Rivayet: Yalan Söylemekten Kaçınma.....	58
4.7. Rivayet: Münacat.....	59
4.8. Rivayet: İsrâfil’in Kanatları.....	59
4.9. Rivayet: Güneş	60
4.10. Rivayet: Amellerin Hayırlı ve Şerli Olanları.....	61
SONUÇ	62
EKLER.....	64
KAYNAKÇA.....	68
ÖZGEÇMİŞ	72

KISALTMALAR

b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Binti, bint
çev.	: Çeviren
dia:	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H.	: Hazreti
md.	: Madde
mlf.:	: Müellif
nşr.	: Neşreden
thk.	: Tahkik eden
s.	: Sayfa
ts.	: Tarihsiz
ö.	: Ölüm Tarihi
t.s.	: Tarihsiz
yay.	: Yayınları

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	Doktora	
Tezin Başlığı: Mâtürîdî Tefsirinin Türkiye Tahkikinde Kaynağı Tespit Edilemeyen Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme			
Tezin Yazarı: Erkan Önder		Danışman: Doç. Dr. Ali KARATAŞ	
Kabul Tarihi: 30.06.2021		Sayfa Sayısı: Vİ (Ön kısım) + 76 (Tez)	
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri		Bilim Dalı: Tefsir	
İmam Mâtürîdî, <i>Te'vilâtü'l-Kur'ân'da</i> rivayetleri bir tefsir kaynağı mâhiyetinde kullanmış ve görüşlerine delil olarak sunmuştur. Bu rivayetlerin büyük bir kısmı Hz. Peygamber ve sahabeden menkûl olarak zikredilmiştir. Bekir Topaloğlu ve Ahmet Vanlıoğlu başkanlığında tahkiki yapılmış olan <i>Te'vilâtü'l-Kur'ân</i> isimli eserde yer alan rivayetlerin bir kısmının kaynağının tespit edilemediği iddia edilmiştir. Bir kısım rivayetlerin ise benzer manalarda kaynaklarda vârid olduğu fakat bu rivayetlerin aynı lafızlarla kaynaklarda tespit edilemediği ifade edilmiştir. <i>Te'vilât'ın</i> mezkûr tahkikinde tespit edildiği kadarıyla 22 merfû Rivayet, 28 mevkûf rivayet, 9 maktu' rivayetin kaynağı tespit edilemediği zikredilmiştir. 10 adet rivâyetin de kimseye nispet edilmeden temrîz sigasıyla aktarıldığı ve kaynaklarda tespit edilemediği saptanmıştır. Araştırmamızda aslı tespit edilemeyen bu rivayetlere ulaşılama iddiası konu edilmiştir. Bunu yapmaktaki amaç bu rivayetlerin kaynağının gerçekten olup olmadığını sorgulamaktır. Böylece bunun aslının, tahkikten mi yoksa Mâtürîdî'nin aslı olmayan rivayetleri kullanmasından mı kaynaklandığını tespit etmek hedeflenmiştir. Ayrıca bu konu üzerinde daha önce herhangi bir çalışmanın yapılmaması bizi bu alanda çalışma yapılmasına sevk etmiş, alana bir nebze katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Tezimizde öncelikli olarak tahkikte kaynağı tespit edilemediği zikredilen rivayetler, kaynaklarına göre tespit edilerek sıralanacaktır. Daha sonra rivâyetlerin hangi âyetler bağlamında kullanıldığı tespit edilecektir. İmam Mâtürîdî'nin söz konusu rivayetleri kullanma ve bu rivayetlerden yorum üretme biçimi, ayrıca rivayetlere yaklaşım metodu ele alınacaktır. Ayrıca Mâtürîdî'nin söz konusu rivayetler özelinde kaynakları ve kendinden sonra telif edilen tefsirlerle ilişkisi değerlendirilecektir.			
Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Rivayet, Mâtürîdî, <i>Te'vilât</i> .			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.	
Title of Thesis: Evaluation of Some Narrations Which Are Source Can Not Be Determined In The Matter of Mâtûrîdî's Tafsir in Turkey			
Author of Thesis: Erkan ÖNDER		Supervisor: Doç. Dr. Ali KARATAŞ	
Accepted Date: 30.06.2021		Number of Pages: VI (Pre Text)+76 (Main Body)	
Department: Islamic Sciences		Subfield: Tafsir	
Imam Mâtûrîdî used the narrations as a accounts narrated tafsir in Ta'wîlât al-Qur'an and mentioned his views as basis. Most of these narrations were mentioned movable from Prophet and his companions. It has been claimed that the source of some of the narrations in the work titled Tawilat al Quran, which was investigated by Bekir Topaloğlu and Ahmet Vanlıoğlu, could not be determined. It has been stated that some narrations have a thought in sources in similar meanings, but these narrations can not be identified in the sources with the some sentences. The number of hadith that are definitively determined to Prophet but can not be source determined is about twenty-three. In our study, we dealt with the claim of not reaching these narrations, the original of which could not be determined. Our aim in doing this was to question whether the narrations really originate. Thus, it was determined whether this was originally found in the previous study or whether Imam Mâtûrîdî was using unrealistic narrations . In this article we will discuss the source value of these narrations , Imam Mâtûrîdî uses these how rumors and produce comment from these narrations , and the approach to these narrations . In addition, as a source of tafsir, we will also evaluate Mâtûrîdî's sources in relation to these narrations and relationship with the tafsir that he originated from.			
Keywords: Quran, Tafsir, Narrations, Mâtûrîdî, Ta'wîlât.			

GİRİŞ

Tezin Konusu

İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli tefsiri üzerine Ahmet Vanlıoğlu ve Bekir Topaloğlu'nun başkanlığında yapılan tahkikte muhakkikler tarafından bazı rivayetlerin kaynağının bulunamadığı belirtilmiştir. Bu rivâyetlerin bir kısmı merfû bir kısmı maktu' bir kısmı ise mevkuf rivayetlerden müteşekkildir. Biz tezimizde bu rivâyetlerin gerçekten aslının olup olmadığı iddiasını konu edineceğiz. Ayrıca mezkûr rivâyetler bağlamında İmam Mâtürîdî'nin tefsir yöntemine dair birtakım bulgulara ulaşmayı hedeflemekteyiz.

Tezin Önemi

Mâtürîdî rivâyetleri bir tefsir ve tevil kaynağı olarak kullanıp bu rivâyetleri görüşlerine delil olarak sunmuştur. Bu rivâyetlerin büyük kısmını Hz. Peygamber, sahabe ve tabiünden nakletmiştir. Mâtürîdî'nin çoğu zaman rivâyetler üzerine hüküm inşâ ettiği görülmektedir. Bu nedenle üzerine hüküm inşâ edilen bu rivâyetlerin, kaynak değerinin çok önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Ayrıca rivâyetlerin pek çok konuyu ihtiva ettiği de dikkat çeken bir ayrıntıdır. Mâtürîdî, tefsirde mezhebi düşüncesini ortaya koyacak ifadeleri de rivâyetlerle desteklemiştir. Aynı zamanda tefsirinde bazı meselelerin fıkhi sonucunun da rivâyetler vasıtasıyla belirlendiği mülâhaza edilmektedir.

Bir diğer husus ise Mâtürîdî'nin, mana ile rivayete delalet edecek şekilde bazı nakillerde bulunmasıdır. Bu da önemli bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir. Tüm bunlar Mâtürîdî'nin rivayet bilgisine önem verdiğinin ve rivâyetleri tefsirde bir kaynak olarak kullandığının göstergeleridir. İşte bu durum tezimizi önemli hale getirmektedir.

Tezin Amacı

Tezimizde İmam Mâtürîdî'nin çoğu zaman delil olarak üzerine hüküm bina ettiği rivâyetlerin aslının gerçekten bulunup bulunmaması yönünün araştırılması hedeflenmektedir. Ayrıca bu rivayetlerden hareketle Mâtürîdî'nin muhtemel kaynakları ve kaynaklık ettiği tefsirlerin tespitinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın uzun bir emeğin ürünü olan tahkikin boşluklarını doldurmasını ve tefsir ilmi sahasına katkıda bulunmasını hedefliyoruz.

Tezin Yöntemi ve Kaynakları

Tezimizde ilk olarak aslının tespit edilemediği iddia edilen bu rivâyetlerin kaynağının olup olmadığı hususu konu edinilecektir. Kaynaklarını tespit edebildiklerimizin yerlerini belirtmek suretiyle bir eksiklik giderilmiş olacak ve bu konuda varsa hataların ortadan kaldırılması noktasında önemli katkılar sağlanacaktır.

Bunu yaparken İmam Mâtürîdî'nin kullandığı rivayetlerden hareketle tefsir yöntemine ve yorum üretme biçimine dair birtakım bilgiler elde edilmeye çalışılacaktır. Tüm bunların yanında Mâtürîdî'nin söz konusu rivâyetler özelinde muhtemel kaynakları ve kendinden sonra kaynaklık etmiş olabileceği tefsirlerden bazıları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Rivâyetleri tespit hususunda başta elektronik kaynaklar olmak üzere temel kitaplardan istifade edilecektir. Merfû, mevkuf ve maktu' rivâyetlere geniş bir biçimde yer vermesi sebebiyle başta İbn Ebi Şeybe'nin (ö. 235/839) *Musannef*'i taranacaktır. Rivayet müktesebatını aktarması bakımından Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân ve Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* isimli eserleri de incelenecektir.

Türkiye'de Mâtürîdî'nin hadisçiliği ile ilgili Nuri Tuğlu'nun "*İmam Mâtürîdî'nin Hadis Anlayışı*" ve Hüseyin Kahraman'ın "*Hadisin Mâtürîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâtürîdî'nin Hadis Yorumu*" adlı çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bu araştırmalar bizim tezimizde ele aldığımız konuyla doğrudan ilgili değildir. Bu nedenle bu araştırmalara ihtiyaç oranında başvurulmuştur. Mustafa Cihad Bakkal'ın "*Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl*" isimli doktora tezi de bize önemli katkılar sağladı.

Tüm bunlarla birlikte şunu da zikretmemiz gerekmektedir. Kaynağı tespit edilemediği ileri sürülen rivayetler özelinde Fatıma Yusuf el-Hıyemî ve Mecdî Basellûm'un *Tevîlât* tahkiklerinde bu rivayetlerin kaynaklarına dair bir açıklama yapılmamıştır. Açıklama yapılan yerlerin ise Türkiye tahkikinde aynı şekilde aktarıldığı görülmüştür. Türkiye'deki tahkikin, yer yer diğer tahkiklerde bulunmayan ilaveler içerdiği tespit edilmiştir. *Tevîlât*'ın ülkemiz tahkikinin diğer tahkiklere nazaran daha başarılı olduğu görülmektedir. Bu sebeple çalışmamız bu tahkik üzerinden yürütülecektir.

Tezimizde, rivâyetlerin kaynakları öncelik sırasına göre başlıklandırılıp söz konusu başlıklar altında ilgili rivâyetler ve bu rivâyetler üzerine inşa edilen hükümler ele alınacaktır. Bu sayede nakledilen bilginin mahiyeti değerlendirilecektir.

BÖLÜM 1: MERFÛ OLUP KAYNAĞI TESPİT EDİLEMİYEN RİVAYETLER

İmam Mâtürîdî tefsirinde merfû hadisleri delil olarak kullanmıştır. Merfû hadis, söz fiil ve takrir olarak sarahaten ya da hükmen Hz. Peygambere nispet edilen hadistir.¹ Mâtürîdî bu hadisleri yer yer *عَنْ رَسُولِ اللَّهِ* bazen *عَنْ النَّبِيِّ* ifadeleriyle aktarmıştır. Ayrıca bu hadislerin bir kısmını kabul ettiği de söylenebilir. Çünkü genellikle rivayetleri aktardıktan sonra yaptığı açıklamalardan onun rivayeti kabul ettiği anlaşılmaktadır.² Müellif *Te'vilât*'ta birçok âyeti merfû olarak nakledilen hadislerle desteklemiştir. Bu hadislerin konu çeşitliliği oldukça fazladır. Oruç, müt'a nikahı, adalet, içki yasağı, avlanma, toprak ürünlerinin zekatı gibi pek çok konuda âyetler rivayetlerle açıklanmıştır. Bu bölümde *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da merfû olarak rivayet edilen fakat tahkikli nüshada kaynağı tespit edilemediği belirtilen hadisler ele alınacaktır.

1.1. Rivayet: Hastalıkta Oruç

Müellifimiz "فمن كان منكم مريضاً أو على سفر فعدة من أيام أخر" *"İçinizden hasta olan veya yolcu olan başka günlerden (tutamadığı gün) sayısınca tutar"*³ âyetinin tefsirinde oruç tutmaya güç yetiremeyenlere verilen ruhsatın nedenini açıklamıştır. Böyle bir ruhsattaki amacın, meydana gelmesi muhtemel zararları önlemek olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü desteklemek amacıyla "من مات من طعام أو شراب وهو يقدر فله النار" *"Kim gücü yettiği halde yeme-içmeyi azaltma yüzünden ölürse onun için ateş vardır."* rivayetini merfû olarak nakletmiştir. Tahkikte, mezkûr rivayetin kaynağının tespit edilemediği ifade edilmiştir.⁴ Söz konusu rivayete İmam Mâtürîdî öncesi kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ancak rivayet Mâtürîdî'den sonraki dönemde yazılmış bir eserde yer almaktadır. ed-Deylemî (ö. 509/1115) bu rivayeti "فله النار" ifadesinden sonra "خالدا مخلدا فيها" ibaresini ilave ederek nakletmektedir.⁵ Deylemî'nin *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb* kitabı sahih olan hadis

¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker* (Dimeşk: Dâru'l-minhâci'l-kavîm, 2019–1440), 1/106.

² Mustafa Cihad Bakka "Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* Adlı Eserinde *Esbâb-ı Nüzûl* (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2018), 163.

³ el-Bakara 2/184.

⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Dâru'l-mîzan, 2005), 1/351. (Dipnot no: 13)

⁵ Ebû Şücâ'Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2010), 3/508.

rivâyetlerinin yanı sıra zayıf rivayetleri ve birtakım asılsız rivayetleri de ihtiva etmektedir. Bu rivayet söz konusu kitapta da kaynak gösterilmeden nakledilmiştir.

Kaynağını tespit edemediğimiz bu rivâyetin *Te'vilât*'ta kullanılması tefsirin bu yönden eleştirilmesine sebep olabilir. Ancak Mâtürîdî'nin rivayette bulunduğu bir kaynağa ulaşılamamış veya onun tespit edilememiş bir kaynağının bulunma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Çünkü *Te'vilât*'ta kaynağı tespit edilemeyen rivâyetlerin bir kısmı bu bilgiyi desteklemektedir.

1.2. Rivayet: Müt'a Nikahı

İmam Matürîdî, "فَمَا اسْتَمَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً" "*Onlardan faydalanmanıza karşılık farz olan mehirlerini verin.*"⁶ âyetini tefsir ederken müt'a nikahını caiz olarak değerlendirenlere cevap olacak birkaç hadis nakletmektedir.

Bu hadislerden birisi İbn Ömer'den "نَحَى رَسُولُ اللَّهِ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ مَتْعَةِ النِّسَاءِ وَ عَنْ أَكْلِ لَحْمِ الْحَمْرِ الْأَهْلِيَّةِ" "*Rasûlullah Hayber gününde kadınları müt'a ile nikâhlamayı ve ehlî eşeklerin etinin yenmesini yasakladı.*" hadisidir. Muhakkik, müt'anın yasaklanması hakkındaki rivayeti bu şekilde bulamadığını belirtmiştir. Bununla birlikte İbn Ömer'e müt'a hakkında sorulduğuna ve onun haramdır şeklinde cevap verdiğine yer vermiştir.⁷

Oysa rivayet İbn Ömer'den "نَحَى رَسُولُ اللَّهِ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ مَتْعَةِ النِّسَاءِ يَوْمَ خَيْبَرَ" şeklinde Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) *Müsnedi* 'nde tespit edilmiştir.⁸ Yine bu rivayet aynı lâfızlarla Cessas'ın (ö. 370/981) tefsirinde de görülmektedir.⁹

Ebu Hanife'nin *Müsned* adlı eserinin güvenilirliği hususunda muhtelif görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşler içerisinde bir grup, eserin Ebû Hanîfe'nin kendisine ait olmadığını, onun hadis bilgisinin zayıf olduğunu iddia etmiştir. Başka bir grup ise bu iddianın gerçeği yansıtmadığını ve bu iddianın mezhebi taassup sebebiyle ortaya çıktığını savunmaktadır.¹⁰

Bu muhtelif görüşlerin ve tartışmaların yanı sıra İbn Haldun'un (ö. 808/1406) *Mukaddime* isimli eserinde Ebu Hanife'nin 17 hadis rivayetinde bulunduğu dair bir

⁶ en-Nisa 4/24.

⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/148. (Dipnot No:1).

⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el İsfahânî, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe Rivayet-ü Ebî Nuaym* (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 2008), 1/240.

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l İlmiyye,1994), 2/189.

¹⁰ İbrahim Hatiboğlu "el-Müsned", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Temmuz 2021).

bilgi nakledilmiştir. Ebû Hanîfe'yi eleştirenlerin kendilerine delil olarak aldığı bu bilgi tartışmaların daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Bu bilgiden hareketle bazıları Ebu Hanife'ye göre “*Sahih hadis sayısı on yedidir.*” demektedir. Bir başka husus da *Müsned* isimli eserin kendisine aidiyeti ve eserde yer alan rivâyetlerin güvenilirliği konusudur.

Hadis otoriteleri ise Ebû Hanîfe'nin 17 hadis rivayet ettiğini bilgisinden, imamın yalnızca 17 hadis bildiği sonucunun çıkarılmasına şiddetle karşı çıkmaktadırlar. *Mukaddime*'de Ebu Hanife'ye göre sahih hadis sayısı değil, rivayet etmiş olduğu hadis sayısı ele alınmıştır. Bununla birlikte bu yanlış yorumun temelinde müsned teriminin hadis usulü bilgisine göre doğru anlaşılmamasının da etkisi olabilir. Tüm bunlara ilaveten *Mukaddime*'de zikredilen bilgi temriz sigası ile verilmiş olup kesinlik ifade etmemektedir.¹¹ Bununla birlikte İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Âşâr*'ı ile İmam Ebu Yusuf'un *Kitâbü'l-Âşâr*'ında yer alan rivayetlerin pek çoğunun aynı olması da onların Ebû Hanîfe'ye nispetini mümkün kılmaktadır.¹²

Zikrettiğimiz bilgiler değerlendirildiğinde, Ebu Hanife'nin *Müsned* isimli eserinin kendisine aidiyetinde herhangi bir problem olmadığı söylenebilir. Kendisinin az hadis bildiğine yönelik eleştirilerin yersiz ve haksız olduğu görülmektedir. Ebu Hanîfe'nin 17 hadis rivayet ettiği bilgisinden yola çıkarak bir mezhep imamının yalnızca 17 hadis bildiği ya da 17 hadise sahih dediği çıkarımı yapılamaz. Bu, kabul edilmesi durumunda beraberinde ciddi problemleri meydana getirecek yanlış bir çıkarımdır.

Mâtürîdî'nin de delil olarak kullandığı bu hadisin, içerisinde bazı zayıf rivayetler olsa da genel itibarıyla sahih ve güvenilir bir kaynaktan aktarıldığını söylememiz mümkündür.

Müellif, tefsirinde ele almış olduğu meseleleri rivayetlerle desteklemektedir. Özellikle söz konusu ayetin tefsirinde müt'a nikahının haram oluşuna delil olarak Hz. Peygamberden nakilde bulunmuş, bu delili hükme gerekçe kılmıştır.

Mâtürîdî aynı zamanda mezhebî anlamda Şîa tarafından kabul edilip uygulanan müt'a nikâhına karşı Ehl-i sünnetin görüşünü yansıtmaktadır. Rivayetlerden de destek almak sûretiyle böyle bir nikâhın kesinlikle geçerli olmayacağını açık bir şekilde vurgulamaktadır. Bu noktada İmam Matürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da mezhebi kabuller için bazı rivâyetleri delil olarak sunmuş olması da muhtemel görünmektedir.

¹¹ Çakan İsmail Lütü, *Hadis-Sünnet Üzerine Tartışmalar ve Değerlendirmeler* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 110.

¹² Hatiboğlu “el-Müsned”.

1.3. Rivayet: Sarhoşken Namaza Yaklaşmama

Matürîdî, "Ey inananlar! Siz sarhoşken ne dediğinizi bilene kadar, yolcu olan müstesna, cünüp iken de gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın."¹³ âyetinin açıklamasında Hz. Peygamber'den "لا يصلين أحدكم وهو لا يعقل صلاته" "Sizden biriniz namazını idrak edinceye kadar namaz kılmasın." rivayetini aktarmıştır. Muhakkik ise bu rivayetin kaynağını bulamadığını söylemiştir. Fakat namaz vakti uykusu olanın ne okuduğunu bilinceye kadar uyuması ile alakalı farklı bir rivayete yer vermiştir.¹⁴

Yaptığımız araştırmada bu rivayeti tahkikte de söylendiği üzere tespit edemedik. Bu rivayet, sarhoş olan kimsenin namaza yaklaşmaması hususundaki ayeti desteklemek üzere nakledilmiştir.

1.4. Rivayet: Hakkı Olmayanı Almak

Müfessirimiz, "يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ" "Ey inananlar! Kendinizin ya da ana-babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten kesinlikle ayrılmayan, Allah için şahitlik yapan kimseler olun. Zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten ayrılır ya da üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyi en iyi bilendir."¹⁵ âyetinin tefsirinde adaletli davranılması gerektiği hususuna dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'den "وأما رجل خاصم إلي فقضيت له على أخيه بحق ليس هو له عليه فلا" "Herhangi biri bana dava için gelir de kardeşine ait bir hakkın ona verilmesine hükmedersem sakın onu almasın. Çünkü ben ona cehennemden bir parça veriyorum." rivayetine yer vermiştir. Muhakkik, bu rivâyeti bulamadığını ancak Sahîhaynde yer alan, lafzen ve manen buna yakın rivâyetlerin olduğunu zikretmektedir.¹⁶

¹³ en-Nisa 4/43.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/239. (Dipnot No: 6).

¹⁵ en-Nisa 4/135.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 4/70.(Dipnot No: 1).

Yaptığımız tetkikte hadisi aynı lafızlarla bulamadık. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da rivayetler üzerinde yaptığımız çalışmada hadislerin manen rivayet edildiğine dair güçlü karinelerin olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle bu rivâyetin birçok hadisle benzer manada zikredilmesi bunun bir göstergesidir. Tahkikte de yakın manada zikredilen şu hadis bunun delillerindendir: *إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ، وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ الْحَنُّ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ؛ فَأَقْضِي لَهُ: "Ben ancak bir insanım! Siz bana davalarınızı getiriyorsunuz. Sizlerden biri, delilini diğerinden daha ikna edici bir şekilde ortaya koyar. Ben de işittiğime kadarınca hüküm veririm. Bundan dolayı kime kardeşinin hakkını vermişsem onu almasın, çünkü ben ona ancak cehennemden bir parça vermiş oluyorum."*¹⁷

1.5. Rivayet: Uyuklayanın Abdesti

Müellifimiz, abdest âyeti olarak bilinen *"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"* *"Ey İnananlar! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar yıkayın. Eğer cünüp olursanız temizlenin. Eğer hasta ya da yolculuk halinde veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprakla teyemmüm edin. Yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir zorluk çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."*¹⁸ âyetini tefsir etmektedir.

Bu bağlamda Hz. Peygamber ve sahabeden nakledilen rivayetlerde uykudan dolayı abdestin bozulacağı zikredilmiştir.¹⁹ Hz. Peygamberin uyuyup kalkınca abdest almadan sabah namazını kıldığını ve bunun sebebi kendisine sorulduğunda *"إني لست كأحد منكم إنه تنام"*

"Ben sizden herhangi birisi gibi değilim. Durum şu ki benim

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru tavki'n-necât, 1422/2001), "Ahkâm", 93 (No. 7168).

¹⁸ el-Mâide 5/6.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/167.

gözlerim uyuklar fakat kalbim uyuklamaz. Eğer abdestim bozulursa bunu bilirim.” diyerek cevap verdiğini nakletmiştir. Muhakkik, söz konusu rivâyeti bu şekilde bulamadığını söylemektedir. İbn Abbas’tan mana olarak Sahîh-i Buhârî’de yer alan uzun bir hadiste yakın bir rivâyeti nakletmektedir.²⁰ Ancak muhakkikin İbn Abbas’a nispetle zikrettiği rivayet mana bakımından abdestin bozulmadığına işaret etmektedir. Ayrıca lafız bakımından *Te’vilât*’taki rivayete benzememektedir. Muhakkikin alternatif olarak Hz. Aişe’den rivâyeti ise lafız ve mana olarak benzemektedir. Fakat bu durumda da râvi *Te’vilât*’taki nispetten farklı görünmektedir.

Araştırmamızda hadisin "تنام عيناى ولا ينام قلبي" kısmı İbn Abbas’tan aynı lafızlarla rivayet edilmiştir.²¹

Ancak hadisin ilk kısmı olan “*Ben sizden herhangi biri gibi değilim*” ifadesi ile son kısmı olan “*Şayet abdestim bozulsa bilirim.*” ibaresi kaynaklarda yer almamaktadır. Bu durum Mâtürîdî’nin hadisin yalnızca bir kısmını aktarmış olabilir. Baş ve son kısımda ise hadise bitişik olarak zikredilen ifadeler hadisten bir cümle olarak telakki edilmiş olabilir. *Te’vilât*’ta bu şekilde nakledilen bazı rivâyetlerin olduğu görülmektedir. Bunun delillerinden bir tanesi de bazı lafızların yalnızca *Te’vilât*’ta bulunmasıdır.²²

1.6. Rivayet: Ehl-i Kiblenin Öldürülmemesi

Matürîdî, “لَعْنُ بَسَطْتُ إِلَيْكَ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ” “*Yemin olsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım.*”²³ âyetinin tefsirinde Müslümanların birbirlerine silah çekmelerinin doğru olmadığını belirtmektedir. Bu hususu açıklamak üzere birkaç rivayet serdetmektedir.

Müfessirimiz, “إن استطعت أن تكون عبدا لله ولا تقتل أحدا من أهل القبلة فافعل” “*Allah’â kul olmaya, ehl-i kibleden hiçbir kimseyi öldürmemeye güç yetirirsen bunu yap.*” rivâyetini merfû olarak nakletmiştir. Muhakkik ise bu rivâyeti bulamadığını zikrederek, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan yakın manaya gelecek farklı bir hadise yer vermiştir.²⁴

²⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 4/167. (Dipnot No: 6).

²¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kâhire: Dâru’l-hadîs, 1416–1995), 2/448.

²² Bakkal “*Mâtürîdî’nin Te’vilâtü’l-Kur’ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl*, 131.

²³ el-Mâide 5/28.

²⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 4/201.(Dipnot No: 11).

Yaptığımız araştırmada hadîsi *Te'vilât*'tan önce yazılan kaynaklarda tespit edemedik. Hadisin, Mâtürîdî sonrası bir kaynakta küçük farklarla rivayet edildiğini görmekteyiz. Cessâs bu rivâyeti, tefsirinde isnadıyla birlikte nakletmektedir.²⁵ Ancak bu noktada önemli gördüğümüz bir hususu belirtmek gerekmektedir. Şöyle ki Cessas'ın naklettiği rivâyetteki râvi muhakkikin alternatif olarak zikrettiği rivâyetin râvisi ile aynıdır.

Fakat bu rivâyeti araştırdığımızda "و لا تقتل من أهل القبلة" ifadesinin yalnızca *Te'vilât*'ta zikredildiğini görmekteyiz. Bu da Cessas'ın rivâyetin lâfzını *Te'vilât*'tan almış olabileceğine işaret etmektedir. Farklı kaynaklarda hadiste geçmeyen bu lafzın gelmesi Mâtürîdî'nin kendinden sonraki tefsirler için bir kaynak olduğuna dair birtakım ipuçları vermektedir.

1.7. Rivayet: Çoğu Sarhoşluk Veren İçecekler

Müellif "إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ"

“Şeytan, içki ve kumar vasıtasıyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan engellemek ister. Öyleyse vazgeçtiniz değil mi?”²⁶ âyetini tefsir ederken âyette “Artık vazgeçtiniz değil mi?” kısmının inmesiyle Hz. Ömer’in “vazgeçtik ya rabbi!” dediğini söylemiştir. Ayrıca Matüridi Enes b. Mâlik’ten de kuru hurma, kuru üzüm ve kuruğ u karıştırarak içki içtiklerini ancak âyet geldiğinde içki küplerini ters çevirdiklerini aktarmıştır.

Rasulullah’ın minberde söz konusu âyeti okuduğunu nakletmiş, iki farklı maddeyi karıştırılarak yapılan içkinin de haram olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca mezkur ayetin tefsirinde içkinin haram oluşu hakkındaki fıkhi görüşleri de ayrıntılı bir biçimde sunmuştur. Bu bağlamda şarabın sarhoşluk verme amacıyla yapıldığından bizatihi kendisinin haram olduğunu ifade etmiş, diğer şıraların ise sarhoş edici miktarının haram olduğunu söylemiştir.²⁷ Müfessir bu hükme delil olarak "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لما بعث أبا موسى

“Hz. Peygamber و معاذًا إلى اليمن قال له أبو موسى إن شربنا يقال له البتة فما نشرب منه و ما ندع قال: إشرَبُوا و لا تسكروا"

Ebu Mûsâ ve Muâz’ı Yemen’e gönderdiğinde Ebû Mûsâ Rasulullah’a bizim orada bit’ adı verilen bir şıramız var. Orada neyi içelim, neyi terk edelim diye sordu. Hz.

²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessas, *Ahkâmü'l-Kur’ân* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/504.

²⁶ el-Mâide 5/91.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 4/ 330.

Peygamber onlara ‘‘İçin ancak sarhoş olmayın!’’ buyurdu.’’ rivâyetini merfû olarak aktarmıştır. Muhakkik, rivâyetin farklı lafızları olduğunu zikrederek mana olarak hadislerle çelişen bir rivâyete yer vermiştir.²⁸

Yaptığımız araştırmada rivâyeti Mâtürîdî ile aynı dönemdeki bir müellifin yazmış olduğu kaynakta *Te’vilât*’taki kullanımı ile çelişmeyecek şekilde tespit ettik. Rivayet, Tahâvî’nin (ö. 321/933) Muhtelifu’l-hadîse dair yazmış olduğu eserde "إِشْرِبَا وَلَا تَسْكِرَا" lafızlarıyla gelmiştir.²⁹

Rivâyetin farklı varyantları incelendiğinde bunların *Te’vilât*’taki lafızlarla aynı olmadığı görülmektedir. Tahâvî ve Mâtürîdî’nin birbiriyle aynı dönemde yaşamıştır. Bu da rivâyetin ortak bir kaynaktan alınmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Ayrıca söz konusu rivayet bağlamında İmam Mâtürîdî’nin, rivâyetin bazı kelimelerini hafız ederek naklettiği söylenebilir.

1.8. Rivayet: Deve Kuşu Yumurtalarını Alma

Müfessirimiz, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيِّدِ تَنَالَهُ آيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ" "Ey inananlar! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve oklarınızın yetiştirebileceği bir miktar av ile kesinlikle sizleri sınavacaktır. Artık bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır."³⁰ âyetinin tefsirinde “ellerinizin yetiştirebileceği av” ifadesinin mahiyeti hususunda ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeden kastın bir kısım hayvanların yumurtalarını almak olduğunu zikretmiştir. Bu yumurtaları almanın yasak olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hureyre kanalıyla Hz. Peygamber’den "فِي بَيْضِ النَّعَامِ صِيَامٌ يَوْمٌ أَوْ إِطْعَامٌ مِّسْكِينٍ" “Deve kuşunun yumurtalarını almada (avlamada) bir gün oruç tutma yahut bir fakiri doyurma vardır.” hadisini delil olarak sunmuştur.³¹

Muhakkik, bu rivâyeti Ebû Hureyre’den nakledildiği haliyle kaynaklarda bulamadığını fakat Hz. Aişe ve başka sahabîlerden nakledildiğini söylemektedir.³²

²⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 4/ 330. (Dipnot No: 15).

²⁹ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerh-u Meâni’l-âsâr* (Kâhire: Âlemü’l-kütüb, 1994–1414), 4/220.

³⁰ el-Mâide 5/95.

³¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 4/334.

³² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân* 4/334. (Dipnot No: 2).

Te'vilât öncesi kaynakları taradığımızda bu rivâyetin, Ebû Hureyre tarafından Hz. Peygambere nispetle aynı lâfızlarla nakledildiğini görmekteyiz. İbn Ebî Hâtîm er-Râzî (ö. 327/938) *Kitâbü'l-İlel* adlı eserinde bu hadisi ele almış, fakat bu hadisin sahih olmadığını belirtmiştir. Rivayet zincirinde yer alan iki ravinin birbirinden hadis işitmediklerini vurgulamıştır.³³

İbn Ebî Hâtîm'in rivâyeti hangi temel hadis kaynağından aldığına bilgisine ulaşamadık. Bununla birlikte muhakkikin de belirttiği üzere rivâyetin Ebû Hureyre rivâyetinden farklı olan tarikinin bir kaynakta yer aldığı görülmektedir.³⁴

İbn Ebî Hatim'in rivayet hakkındaki değerlendirmesi ve hadisin başka hiçbir kaynakta Ebû Hureyre'ye nispetle tespit edilememiş olması gibi hususlar göz önüne alındığında *Te'vilât'ta* isnadı sahih olmayan rivâyetlerin nakledilmiş olabileceği söylenebilir. Rivâyetin isnad zincirindeki râvilerin tamamı *Te'vilât'ta* nakledilmemiştir. İbn Ebî Hâtîm ise rivâyeti, senedindeki râvileri zikrederek aktarmıştır. Bu bilgi rivâyetin, *Te'vilât'tan* önceki bir kaynakta var olabileceğini göstermektedir.

Tüm bu açıklamalarla birlikte deve kuşu yumurtasını avlama/kırma hakkında mezheplerin görüşlerinden de kısaca bahsetmemiz gerekmektedir. Çünkü İmam Mâtürîdî rivayeti mezheplerin görüşlerinden farklı bir şekilde değerlendirmiştir.

Hanefî mezhebine göre devekuşu yumurtalarını kıran kimseye onun kıymeti gereklidir. İmam Şâfiî de bu görüştedir. İmam Mâlik'e göre ise on adet kuş bedeli tazmin edilmesi gerekmektedir.³⁵

Görüldüğü üzere bu hususta mezheplerin genel görüşü bedelin ödetilmesi şeklinde tahakkuk etmektedir. Bu bağlamda oruç ya da fakir doyurma rivâyetlerinin fakihler nezdinde delil olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Bu da önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.9. Rivayet: İhramlının Fare Öldürmesi

Te'vilât'ta " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ " "Ey inananlar! İhramlıyken av hayvanlarını katletmeyin."³⁶ âyetinin açıklamasında bir hadise yer verilmiştir. Hadis, "يقتل الحرم الفأرة فإنها"

³³ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel* (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 2006), 3/195.

³⁴ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âşâr*. (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2011), 3/389.

³⁵ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420–2000), 4/390.

"توهن السقاء" "İhramlı kimse fareyi öldürebilir. Çünkü o, su kabını deler." şeklinde nakledilmiştir. Muhakkik, rivâyeti kaynaklarda bulamadığını zikretmiş, hadis ile anlam yönünden benzerliği bulunan alternatif bir rivayet aktarmıştır. Ancak muhakkikin zikrettiği kaynakta da hadis aynı lâfızlarla gelmemiştir. Bunun yanında mana rivâyetine delalet eden lafızlar serdedilmiştir.³⁷

Rivayet birçok kaynakta muhtelif şekillerde gelmekle birlikte hadisin ilk kısmını oluşturan "يقتل المحرم الفأرة" cümlesinin bir kaynakta Hz. Peygamber'den *Te'vilât'ta* zikredildiği şekliyle, takdim- tehir olmaksızın rivayet edildiği görülmektedir.³⁸ Ancak rivayetin ikinci kısmını oluşturan "فإنها توهن السقاء" "Çünkü o, su kabını deler" ibaresi yalnızca *Te'vilât'ta* bulunmaktadır.

"فإنها توهن السقاء" "Çünkü o su kabını deler." cümlesinin tefsir kabilinden olduğunu söylemek mümkündür. Müellif öncelikle hadisi nakletmiş, daha sonra da hadisi gerekçelendirmek için hadisi yorumlamış olması muhtemeldir. Gerekçe içeren bu cümle de hadisin devamı olarak algılanmış olabilir.

Te'vilât'taki rivâyetlerden bir kısmının bu minval üzere nakledildiğini tespit ettik. Hadis ile birbirine bitişik olarak zikredilen cümlelerin hadis olarak algılanmış olabileceğine dair kuvvetli işaretlerin olduğu görülmektedir.

Açıklanan veriler dikkate alındığında ikinci cümle hadis ile iç içe olduğu için hadisten bir cümle olarak anlaşılmış görünmektedir. Bir sonraki rivayette de aynı kullanımı destekleyecek bir tasarruf dikkat çekmektedir.

1.10. Rivayet: Dünyanın Mümin ve Kafir Kimselere Göre Durumu

İmam Mâtürîdî "قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمُ السَّاعَةُ بَعْتَهُ قَالُوا يَا حَسْرَتُنَا عَلَىٰ مَا قَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ" *Allah'a kavuşmayı yalanlayanlar muhakkak ziyana uğramışlardır.*

*Nihayet kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çatınca, o kimseler günahlarını sırtlarına almış bir halde diyecekler ki: "Dünyada iyi amelleri terk etmemiz nedeniyle vah halimize!" Dikkat edin, yüklendikleri vebal ne ağır!"*³⁹ âyetinin tefsirinde dünya

³⁶ el-Mâide 5/95.

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 4/336. (Dipnot No :9).

³⁸ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu Müsnedi Ebî Hânîfe* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2014), 1/188.

³⁹ el-En'âm 6/31.

hayatının mü'min için helâka sebep olacağından bahsetmiştir. Dininin onu şehvetlerini yerine getirmekten alıkoyduğunu söylemiştir. Konu ile bağlantılı olarak "الدنيا جنة الكافر يلعب

"فيها و يرتكض في أمانها و سجن المؤمن و راحته بالموت" *"Dünya kâfirin cennetidir. Orada oynar ve oranın birtakım arzularıyla eğlenir. Mü'minin ise hapisanesidir. O'nun kurtuluşu ölüm iledir."* rivâyetini arz etmiştir. Muhakkik, rivâyeti bu lafızla tespit edemediğini söylemektedir. Alternatif olarak sunduğu rivayet de aşağıda yer vereceğimiz rivayettir.⁴⁰ Yaptığımız araştırmada hadisi aynı lâfızlarla tespit edemedik. Ancak hadisin muhakkikin de belirttiği ma'rûf olan "الدنيا سجن المؤمن و جنة الكافر" *"Dünya mü'minin zindanı, kâfirin ise cennetidir."*⁴¹ hadisinin takdim ve te'hir yapılarak ek açıklamalara yer verilmiş hali olduğu dikkat çekmektedir.

Önceki rivâyette de vurguladığımız üzere hadisten olmayan bir bölüm hadis ile bitişik olarak aktarıldığı için hadisten bir cümle gibi algılanmış görünmektedir. Zikredilen ara cümlelerin müfessirin ilavesi kabilinden olduğu söylenebilir. Bu cümlelerin aslı itibariyle hadisten olmadığı anlaşılmaktadır. Hadis, *"Dünya, kâfirin cennetidir, orada eğlenir. Oradakilerle oyalanır, mü'minin ise zindanıdır. Oradan kurtuluşu ölüm iledir."* ilaveleri ile zikredilmiş ve bu ek cümleler hadis olarak algılanmıştır.

Bunun bir başka delili ise Hz. Peygamberin "و إذا فارق الدنيا فارق السجن والسنة" *"Dünyadan ayrıldığında, zindandan ve sıkıntıdan kurtulur."*⁴² hadisidir. Bu hadisin müellifin yorumuna çok yakın anlamda olduğu telakki edilmiştir. Bu da müfessirin hadisi başka bir hadisin manası ile yorumlamış olabileceğine muhtemeldir. Bu da müfessirin mana ile rivâyette bulunduğu delalet etmektedir.

İmam Matürîdî'nin hadisi başka bir hadis ile yorumlamış olma ihtimali onun hadis alanındaki bilgisine işaret etmektedir. Müellifin hadis edebiyatına ait eserlerden haberdar olması ve yararlanmış olması muhtemeldir. Çünkü İmâm Mâturîdî'nin vefât ettiği 333/944 tarihinde bile hem Kütüb-i Sitte'yi oluşturan eserler, hem de bunların müelliflerine kaynaklık eden diğer yazılı edebiyât kullanıma açık durumdadır. Yani artık hadisler, bu alana ait edebiyatın en önemli örneklerinde kayıt altına alınmıştır⁴³

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 5/48 (Dipnot No: 5).

⁴¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 1421-2001 (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 14/44.

⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/442.

⁴³ Hüseyin Kahraman, *"Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâturîdî'nin Hadis Yorumu"*, Mîlel ve Nihal 7/2 (01 Haziran 2010), 144.

1.11. Rivayet: Toprak Ürünlerinin Zekatı

Müfessirimiz, "هُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشَابِهًا وَغَيْرَ مُشَابِهٍ كُلُوا"

"Çardaklı ve çardaksız bağları, farklı ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen/benzemeyen şekillerde zeytin ve narları meydana getiren O'dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat gününde de hakkını verin fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."⁴⁴ âyetini tefsir ederken hangi ürünlerden yüzde kaç oranında zekat verileceğini açıklamıştır. Buna delil olarak "في كل ما أخرجت الأرض العشر أو نصف العشر" "Toprağın çıkardığı her üründe onda bir ya da yirmide bir zekat vardır." hadisini merfû olarak nakletmiştir. Muhakkik ise bu lâfızlarla bu hadisi tespit edemediğini belirtmiştir.⁴⁵

Yaptığımız araştırmada hadisin "في كل شيء أخرجت الأرض العشر أو نصف العشر" lâfızlarıyla merfû olarak değil de maktu' olarak rivayet edildiği tespit edilmiştir. Benzer manadaki hadislerin de isnad zinciri içerisinde Ebû Hanife, hocası Hammad b. Ebî Süleyman (ö. 120/738), onun da hocası İbrâhim en-Nehâî (ö. 96/714) olduğu müşahede edilmektedir.⁴⁶ Aynı lafızlarla rivayet edilen hadislerin ravilerinin genelinin tâbiûn âlimleri olduğunu görmekteyiz. Yakın manadaki rivayetlerin ise merfû olarak rivayet edildiğini görmek de mümkündür. Zikredilen bu bilgilerden iki sonuç ortaya çıkmaktadır:

Birincisi, *Te'vilât'ta* zikredilen rivayetin râvisi sehven yanlış rivayet edilmiş veya yazılmış olabilir ki bu durum rivayetlerin geneli değerlendirildiğinde kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü aynı lâfızlarla fakat farklı râvilerle hadislerin aktarıldığına daha önce işaret ettik.

İkincisi, Mâtürîdî'nin tefsirinde naklettiği bu hadiste, değerlendirdiğimiz sekizinci rivayette olduğu gibi Ebu Hanife'nin rivayet zincirinde bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu durum İmam Mâtürîdî'nin rivayet kaynaklarından birisinin Ebu Hanife ve rivâyetleri olduğuna dair muhtemel bir bilgiyi ortaya koymaktadır.

⁴⁴ el-En'âm 6/141.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 5/230. (Dipnot No: 11).

⁴⁶ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âsâr*. (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2011), 2/371.

1.12. Rivayet: Toprak Ürünlerindeki Zekatın Oranı

Mâtürîdî En'âm 141. âyetin tefsirinde hangi ürünlerden zekât verilir/verilmeyeceği hususunu ele alırken " 5 veska لَا صَدَقَةَ فِي الزَّيْتِ، وَلَا فِي الْكُرْمِ، وَلَا فِي النَّخْلِ، إِلَّا مَا بَلَغَ حَمْسَةَ أَوْسُقٍ " rivâyetini de hadis olarak nakletmiştir. Muhakkik ise bu rivâyeti bu lâfızlarla kaynaklarda tespit edemediğini fakat Ebû Saîd el-Hudrî'den "5 veske ulaşmadıkça hurma ve ekinden zekat yoktur" anlamında farklı lafızlarla bir rivayet aktarmıştır.⁴⁷

Kaynakları taradığımızda bu rivayetin bir kaynakta yer aldığını tespit ettik. Ebu Avâne (ö. 316/929) *Müstahrec*'inde bu rivayeti Ebû Saîd el- Hudrî kanalıyla ve aynı lafızlarla zikretmiştir.⁴⁸

Müstahrecler mahiyeti itibariyle bir hadis kitabında yer alan rivayetleri farklı tarikler vasıtasıyla toplayan eserler olarak literatürde yerini almıştır. Ebu Avâne'nin (ö. 316/929) *Müstahrec* adlı eseri de *Sahîh-i Müslim* üzerine yazılmış bir eserdir. Bu bilgi Mâtürîdî'nin, *Te'vilât'ta* sahihaynde olan rivayetleri nakletmiş olabileceği bilgisini ortaya koymaktadır. Temel hadis kaynaklarının bu dönemde kullanılabilir olduğuna dair bilgiyi de daha önce açıklamıştık.

Son iki rivâyette de Mâtürîdî'nin âyetlerin tefsirinde, ayette geçen bir mesele hakkında hüküm ortaya koymada rivayetlere son derece önem verdiğini ve bu rivayetleri konuyu belirli bir örgü içerisinde aktardığını görmekteyiz. Bu da *Te'vilât'ta* güçlü bir rivayet müktesebâtını ortaya koyması bakımından önemli bir husus olarak göze çarpmaktadır.

1.13. Rivayet: Kabe'yi Çıplak Tavaf Etmeme

Müfessir "قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَمَةِ كَذَلِكَ" Ey Peygamber de ki: "Allah'ın kullarına yaratmış olduğu süsü, temiz ve iyi rızıkları hangi kimse haram kıldı?" De ki: "Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır." İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz."⁴⁹ Âyetini açıklamaktadır. Zînet ve elbise kavramlarından hareketle Beytullah'ı çıplak ve abdestsiz tavaf etmenin haram olduğunu

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/232. (Dipnot No: 7).

⁴⁸ Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müstahrec* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1998), 2/160.

⁴⁹ el-A'râf 7/32.

söylemiştir. Hz. Peygamber'den " *الا لا يطوفن بهذا البيت عريان و لا محدث* " "*Dikkat edin! Bu beyti, çıplak ve abdestsiz olan kesinlikle tavaf etmesin!*" hadisini nakletmiştir. Muhakkik, söz konusu rivâyeti bu lâfızlarla bulamadığını ifade etmiştir. Aynı manaya gelebilecek *لا يحج* " *Bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccetmesin, hiçbir çıplak da Kabe'yi tavaf etmesin* " şeklinde lafzı farklı bir rivayet serdetmiştir.⁵⁰ Yaptığımız araştırmada rivâyeti aynı lafızlarla *Te'vilât* öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Rivayet, *Te'vilât*'tan sonra yazılan bir eserde aynı lâfızlarla nakledilmiştir.⁵¹ Sonraki dönemlere rivâyetin olduğu gibi nakledilmesi, kendinden sonra fıkıh kaynaklarının da *Te'vilât*'tan yararlanmış olabileceğine işaret etmektedir.

1.14. Rivayet: Niyet

Te'vilât'ta bir lafzın anlam içeriğinin tespitinde rivâyetlerden yararlanıldığını görmekteyiz. Müellifimiz, " *كُلُّ نِيَّةٍ هَوَاءٌ وَهَوَاءٌ مِنْ عَطَاءٍ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا* " "*Onların hepsine, bunlara da ötekilere de rabbinin ihsanından herhangi bir kesinti olmaksızın veririz. Rabbinin ihsanı ise sınırlı değildir.*"⁵² âyetinin tefsirinde Allah'ın ihsanının sınırsız olduğunu söylemiştir. Bu noktada âyette geçen "محظورا" kelimesine bazı kimselerin "*noksanlaştırılmış*" manası verdiğini ifade etmiştir. Bu kelimenin ahiretteki mükâfatın eksiltilmeyeceği anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁵³

Müfessirin dile dair bu kullanımı anlam bakımından benimsediği görülmektedir. Çünkü müfessir bu kullanımı manen destekleyecek bir rivâyeti nakletmiştir. Hz. Peygamber'den " *إن الله يعطي الدنيا على نية الآخرة و لا يعطي الآخرة على نية الدنيا* " "*Allah Teâlâ ahiret niyeti içerisinde bulunan kimseye dünyayı verir, ancak içerisinde dünya niyeti bulunan kişiye ise ahireti vermez.*" hadisini zikretmiş, muhakkik, bu sözlerle bu hadise kaynaklarda rastlamadığını, açıklamıştır. Bununla birlikte hadisi anlam yönünden destekleyecek uzun bir hadis aktarmıştır.⁵⁴

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât-ü'l-Kur'ân*, 5/331. (Dipnot No: 12).

⁵¹ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/82.

⁵² el-İsrâ 17/23.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 8/248.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 8/248. (Dipnot No: 5).

Kaynakları tetkik ettiğimizde bu rivâyetin Mâtürîdî öncesi ve sonrasında birçok kaynakta nakledildiğini tespit ettik. Rivayet Abdullah b. Mübarek'in (ö. 181/797) "*Kitâbü'z-Zühd*" adlı eserinde yer almaktadır.⁵⁵

Aynı şekilde Kudâî'nin (ö. 454/1062) söz konusu rivâyeti senediyle birlikte merfû olarak kitabına aldığını görülmektedir.⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de rivâyete senediyle birlikte yer vermiştir.⁵⁷

Muhtelif kaynaklarda nakledilen bu rivâyetin senedinin ciddi anlamda zayıf olduğu, rivayet zincirinde yer alan râvilerden İsâ b. Sebure'nın metruk bir râvi olduğu, aynı zamanda senette ismi zikredilmeyen bir râvinin bulunduğu aktarılmıştır.⁵⁸

Sonuç olarak bu rivâyetin aslının kaynaklarda tespit edildiğini fakat senedinin zayıf olduğunu görmekteyiz. Senedi ciddi derecede zayıf olan bu rivâyetin *Te'vilât*'ta bir görüşü destekleyici olarak nakledilmesi eleştiriye açık bir husus olarak görülebilir.

Tüm bu hususlarla birlikte Mâtürîdî'nin *Te'vilât*'ta işlemiş olduğu rivâyetlerin her zaman aynı formda gelmediği, farklı konularda farklı amaçlara binâen bu rivâyetlerin kullanıldığı müşahade edilmektedir.

1.15. Rivayet: Allah'tan Başkası Adına Yemin

İmam Mâtürîdî, *لَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰ أَن يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ*

"*Allah dilerse*" demeden hiçbir şey için, "*Şunu yarın yapacağım*" deme!

Unuttuğun zaman rabbini an ve 'Umarım ki rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir' de."⁵⁹ âyetini açıklamıştır. Kimilerinin yeminleri vaatlere kıyaslayarak, yeminlerde de istisna yapılması gerektiği görüşünde olduklarını aktarmıştır. Bunun ise yanlış bir kıyas olduğunu ifade etmiş, böyle bir istisnanın yeminlerdeki ta'zimi zedeleyeceğini söylemiştir.

Mezkûr bağlamda Hz. Peygambere nispetle *"إِذَا حَلَفْتُمْ فَاحْلِفُوا بِاللَّهِ وَلَا تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ وَلَا بِالطَّوَاغِيتِ"*

"Yemin ettiğinizde Allah adına yemin edin. Babalarınız ve tağutlar adına yemin

⁵⁵ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1/193.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 2/164.

⁵⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-Meâlîbü'l-âliye fî zevaid-i'lmesânid-i's-semaniye*. (Riyad: Dâru'l-âsime, 2000), 13/160.

⁵⁸ Askalânî, *el-Meâlîbü'l-âliye* 13/160.

⁵⁹ el-Kehf 18/23, 24.

etmeyin.” hadisini nakletmiştir. Muhakkik ise hadisi bu lâfızlarla kaynaklarda tespit edemediğini söylemiştir. Allah’tan başkası adına yemin edenin küfür ya da şirk içerisinde olduğuna dair farklı bir rivayete yer vermiştir.⁶⁰

Araştırmamızda hadisi aynı lâfızlarla tespit ettik. Mütakaddimûn dönemi hadis âlimlerinden olan Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) bu hadisi kitabında aynı lâfızlarla senediyle birlikte nakletmiştir.⁶¹ Ancak Hatîb’in bu hadisi hangi temel kaynaktan aldığının bilgisine ulaşamadık. Bununla birlikte hadisin ikinci cümlesini aynı lâfızlarla Nesâî’nin (ö.303/915) hadis kitabında gördük.⁶² Mâtürîdî ise rivâyeti, senetsiz nakletmiştir.

Hadisin kaynaklarda aynı lâfızlarla zikredilmesi, hadisin aslının olduğuna delâlet etmektedir. Rivayet her ne kadar âyetle doğrudan ilişkili bir rivayet olmasa da mana açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir.

Ayrıca hadîsin farklı kaynaklarda belirli bölümlerinin zikredilmiş olması Mâtürîdî’nin de bu rivâyetleri yer yer aynı hadis içerisinde nakletmiş olması, müfessirin mezkûr hadislerin farklı tariklerini biliyor olmasına da muhtemeldir. Önceki rivayetlerde de böyle bir ihtimalin olabileceğine işaret etmiştik.

1.16. Rivayet: Astronomi

Müellifimiz, değerlendireceğimiz bu rivâyette âyeti astronomiye ait bir husus ile açıklamıştır. "وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ" *“Allah, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Onların her biri bir yörüngede yüzmektedir.”*⁶³ âyetini tefsir etmiştir. Bu bağlamda şu rivâyeti aktarmıştır: "خلق الله بحرا دون سماء الدنيا بمقدار ثلاث فراسخ هو موج

مكفوف قائم في الهواء بأمر الله تعالى لا تقطر منه قطرة والبحور كلها ساكنة و ذلك البحر جار في سرعة السهم ثم انطباؤه في الهواء مستو

"Allah Teâlâ dünyaya semasının altında üç fersah miktarınca bir deniz yaratmıştır. Bu da Allah’ın emriyle havada asılı duran bir dalgadır. Ondan bir damla bile damlamaz. Denizlerin hepsi sakindir. Ancak bu deniz ok hızıyla akmaktadır. Sonra onun hava ile uyumu eşittir. Sanki o deniz doğu

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l Kur’ân*, 9/39. (Dipnot No: 9).

⁶¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîşü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü ‘an bevâdiri’t-taşhîf ve’l-vehm*. (Dimeşk: Dâru Talâs, 1985), 1/516.

⁶² Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (Halep: Mektebet-ü Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1406–1986), ‘Kitâb-u’l-Eymân’, 35 (No.3774).

⁶³ el-Enbiyâ 21/33.

ile batı arasında uzatılmış bir ip gibidir. Güneş, ay ve diğer tüm yıldızlar bu yörüngede hareket etmektedir.” Müfessir, “Âyetteki “Onların her biri bir yörüngede yüzmektedir ifâdesinden kastedilen budur.” rivâyetini naklederek âyeti açıklamıştır. Muhakkik, söz konusu rivâyeti bulamadığını belirtmiştir.⁶⁴

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti aynı lâfızlarla tespit ettik. Söz konusu rivâyeti Taberî kitabında aynı lafızlarla nakletmiştir.⁶⁵ Söz konusu rivâyeti Mâtürîdî sonrasında telif edilen tefsirlerde de görmemiz de mümkündür.⁶⁶

Ancak rivâyetin tespit edebildiğimiz en erken nakli Taberî tarafındandır. Bu da Mâtürîdî’nin rivayet kaynaklarından birisinin de Taberînin kaynakları olduğu düşüncesini akla getirir. Şu da var ki rivâyetin sıhhat değeri ile ilgili herhangi bir bilgiye de rastlamadık.

1.17. Rivayet: Mescid-i Nebî’de Kılınan Namazın Fazileti

Daha önce İmam Mâtürîdî’nin Te’vilât’ta, hadisleri mana ile rivâyette bulunduğu dair bulguların olduğuna dikkat çekmiştik. Şimdi yer vereceğimiz rivâyetin bu hususu daha da net olarak ortaya koyacağını düşünmekteyiz.

Matürîdî "إِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا وَيَضُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُدِ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ" "İnkârcılara, insanları Allah yolundan yerli olsun ya da dışarıdan gelmiş

olsun bütün insanlar için ibadet mekanı yaptığımız Mescid-i Harâm’dan alıkoyanlara ve her kim orada zulmederek haktan saparsa ona elem veren bir azap tattırırız.”⁶⁷

âyetinin tefsirinde "أن صلاة واحدة بمكة تعدل كذا كذا صلاة في غيرها من الأماكن" "Mekke’de kılınan bir vakit namaz, Mekke dışında farklı yerlerde kılınan şu kadar namaza denktir.” rivâyetine yer vermiştir. Muhakkik, bu rivâyeti tespit edemediğini söylemiş, yakın manadaki bir hadisi aktarmıştır.⁶⁸

İncelememizde rivâyeti söz konusu lafızlarla tespit edemedik. Ancak tespit edilemeyen bu rivayet, Hz. Peygamberin Mekke’de kılınan namazın başka yerlerde kılınan namazlardan farklı derecelerde karşılık içerdiğini ifade eden hadisin mana ile rivâyette

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l Kur’ân*, 9/278. (Dipnot No: 11).

⁶⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-türas, 1387), 3/67.

⁶⁶ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâr-u'l-Fikr, ts.), 3/326.

⁶⁷ el-Hac 22/25.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l Kur’ân*, 9/363. (Dipnot No: 6).

bulunulmuş halini ifade etmektedir. Şöyle ki Hz. Peygamber hadiste "صلاة في مسجدي هذا خير" "Benim şu mescidimde kılınan bir vakit namaz, Mescid-i Haram dışında başka yerlerde kılınan bin vakit namazdan daha hayırlıdır."⁶⁹ buyurmaktadır.

Müfessirimiz, Mescid-i Nebevî'de kılınan namazın Mescid-i Haram dışındaki diğer mescidlerden daha hayırlı olduğuna dikkat çekmek için hadisi manen rivayet etmektedir. Bu da *Te'vîlât'ta* nakledilen bazı hadislerin manen rivayet edildiği hususundaki bilgiyi desteklemektedir.

1.18. Rivayet: Kaderi İnkâr Edenlere Verilecek Cevap

Müellifimiz, "أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ" *"Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Bilmez misin? Bunların hepsi bir kitaptadır. Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır."*⁷⁰ âyetinin tefsirinde bu âyetten hareketle Kaderiyye'ye reddiye yapmanın gerekliliğini dile getirmiştir. Kaderiyye'nin Allah'ın, göndermiş olduğu peygamberlerin, insanlar tarafından yalanlanacaklarını bilerek gönderdiği görüşünde olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşe reddiye mâhiyetinde "سيكون في آخر الزمان ناس من" *"Ahir zamanda ümmetimden kaderi inkâr edenler çıkacaktır. Onlara cevap olarak "Allah'ın semada ve yerde olan ne varsa hepsini bildiğini bilmiyor musunuz" demeniz yeterlidir."* rivâyetini merfû olarak aktarmıştır. Muhakkik, söz konusu rivâyeti bulamadığını Suyûtî'den benzer bir naklin olduğunu belirtmektedir.⁷¹

Yaptığımız araştırmada rivâyetin tamamını aynı lâfızlarla tespit edemedik. Fakat rivâyetin ilk bölümünün aynı lâfızlarla nakledildiğini bir kaynakta tespit ettik.⁷²

Ancak ikinci kısım olan *"Allah'ın gökte ve yerde ne varsa hepsini bildiğini bilmiyor musunuz" demeniz yeterlidir.* ifadesini yaptığımız kaynak taramasında tespit edemedik. Bu ifade de hadise bitişik olarak zikredilmiş ve hadisten bir cümle gibi algılanmış olabilir.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 1421-2001, 3/158.

⁷⁰ el-Hac 22/70.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 9/408. (Dipnot No: 10).

⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-sahihayn* (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990-1411), 1/158.

1.19. Rivayet: Serkeşlik Yapan Kadın ve Kaçak Kölenin Namazı

Matürîdî, "الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرْمٌ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ" *"Zina eden bir erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden bir kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır."*⁷³ âyetinin tefsirinde "Sarhoşluk durumunda ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın." anlamındaki Nisa 43. âyeti delil getirmiştir. Buradaki yasağın namazın kılınmamasına olmadığını söylemiş, yasağın içki içilmesine ve sarhoş olunmasına olduğunu vurgulamıştır. Bu âyeti delil olarak yasak olanın zinadan dolayı nikahın değil de zinanın bizatihi kendisinin olma durumunu belirtmektedir.

Bu bağlamda "لا صلاة للمرأة الناشئة ولا للعبد الآبق" *"Serkeş kadın ile kaçak kölenin namazı yoktur."* rivâyetini nakletmiş, yasaktan hedeflenenin namaz değil, kölenin kaçması ve kadının serkeşliği olduğunu ifade etmiştir. Muhakkik, bu lâfızla böyle bir rivâyete rastlamadığını söylemiş, benzer anlamda bir rivayete yer vermiştir.⁷⁴

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda aynı lâfızlarla tespit edemedik. Ancak mezkûr rivâyetin Mâtürîdî sonrası kaynaklarda kullanıldığını tespit ettik. İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) söz konusu rivâyeti Mâtürîdî'ye nispet etmektedir.⁷⁵ Mezkur rivayet İmam Mâtürîdî'nin kendisinden sonraki tefsirler için bir tefsir kaynağı olabileceğine işaret etmektedir.

1.20. Rivayet: Sözü Dikkat Çekme İçin Kullanma

İmam Mâtürîdî'nin lügat kullanımı hususunda hassas davrandığını, *Te'vîlât'ta* dile ait hususları rivâyetlerle desteklediğini zikretmiştik. Bu dil kullanımlarının rivâyetlerle desteklenmesi Mâtürîdî'nin lügat bilgisine önem verdiğini göstermektedir. Zikredeceğimiz rivayet bu hususun örneğini teşkil etmektedir. Müfessirimiz "فَقَدْ كَذَّبَكُمْ بِمَا

"عَظَّمْتُمْ مِنْكُمْ نُدْفَةُ عَذَابٍ كَبِيرٍ" *"Ey müşrikler, taptığınız bu şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya çıkardı. Artık ne cezanızı ortadan kaldıracaktır ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık etmiş ise ona büyük*

⁷³ en-Nûr 24/3.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 10/87. (Dipnot No: 10).

⁷⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/212.

*bir azap tattırırız!*⁷⁶ âyetinin tefsirinde ayette geçen "صرف" kelimesinin anlamı ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Bu kelimeyi kimilerinin hile anlamında kullandığını, kimilerinin ise nafilâ anlamında istimal ettiğini zikretmiştir. Bu kelimenin lâfî uzatmak, gevelemek anlamında da değerlendirildiğini söylemiş ve buna dair bir rivayet aktarmıştır. Rivayet şu şekildedir: "من طلب صرف الحديث ليبغى به إقبال وجوه الناس لم يرح رائحة الجنة" *"Her kim insanların ilgisini üzerine çekmek için laf kalabalığı yaparsa cennetin kokusunu alamaz."* Muhakkik, söz konusu rivâyete kaynaklarda rastlamadığını ifade etmiş. Bu hususta alternatif bir rivayet sunmuştur.⁷⁷

Yaptığımız araştırmada rivâyeti aynı lafızlarla tespit ettik. Rivayet meşhur Arap Dili âlimi Kâsım b. Sellam'ın (ö.224/838) hadislerde geçen garip kelimeler üzerine telif etmiş olduğu eserde aynı lâfızlarla nakledilmektedir.⁷⁸ Ancak hadisin hangi kaynaktan alındığını bulamadık. *Te'vîlât'ta* nakledilen söz konusu rivâyetin kaynağından hareketle, İmam Mâtürîdî'nin rivayeti mezkûr kaynaktan alma ihtimali söz konusudur.

1.21. Rivayet: İnsanların Yaratılış, Huy ve Eceli

Müellifimiz, "غَلَبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ" *"Rumlar o yere yakın bir yerde yenildiler. Fakat onlar bu yenilgiden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Daha önce olduğu gibi daha sonra da Allah'ın dediği olur. O gün müminler Allah'ın yardımını sebebiyle sevinecekler. Allah, dilediğini muzaffer kılar. Allah, çok güçlüdür, sonsuz merhamet sahibidir. Bu Allah'ın vaadidir. Allah vaadinden caymaz ancak insanların çoğu bunun farkında değildir."*⁷⁹ âyetlerini tefsir ederken bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Müfessir, zamanın farklılaşmasıyla insanların da farklılaştığını ifade etmek suretiyle "لا يزال الناس يتناقصون في الخلق والخلق والآجال" *"İnsanlar yaratılış, huy ve eceller hususunda azalmaya devam eder."* rivâyetini merfû olarak nakletmiştir. Muhakkik, söz konusu rivâyeti bulamadığını belirtmektedir.⁸⁰

⁷⁶ el- Furkân 25/19.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 10/237. (Dipnot No: 5).

⁷⁸ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Garîbü'l-Hadîs* (Hindistan: Matbaatü dâirati'l-me'ârif, 1964-1384), 1/351.

⁷⁹ er-Rûm 30/1-6.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 11/156. (Dipnot No: 3).

Yaptığımız araştırmada tahkikte de söylendiği üzere söz konusu rivâyeti aynı lâfızlarla kaynaklarda tespit edemedik.

1.22. Rivayet: Ganimetten Aşıрма

Müellif " *Hiçbir* " وَمَا كَانَ لَنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا عَلَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ثُمَّ تُؤْفَى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ " Müellif *peygambere ganimetten aşırarak yaraşmaz. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir, herkese kazanmış olduğunun karşılığı tastamam ödenir. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.*"⁸¹ âyetini tefsir ederken ganimetin öneminden bahsetmiştir. Ganimetten mal aşırıların ganimete ihanet ettiklerini vurgulamıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e nispetle bir hadis nakletmektedir. Hadis şu şekildedir: Hz. Peygamber bir kabre uğrayarak "إِنَّهُ فِي عَذَابٍ قَبِيلَ مَاذَا

" *Muhakkak ki bu kimse azap içerisinde.* " يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ إِنَّهُ كَانَ أَخَذَ مِنَ الْغَنِيمَةِ قَدْرَ دَرَاهِمِينَ أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ "

Sahabe niçin ey Allah'ın Rasülü diye sorduğunda Hz. Peygamber, çünkü o ganimetten iki dirhem ya da bu kadar miktarda para almıştı. "

Muhakkik, mezkûr rivâyeti bu lafızlarla kaynaklarda bulamadığını ifade etmiştir. Kirkire ismindeki bir kişinin ganimet malından aşırması nedeniyle Hz. Peygamber'den onun cehennemde olduğuna dair bir rivayet nakletmiştir.⁸² Araştırmamızda rivâyete aynı lafızlarla kaynaklarda rastlayamadık. Ancak ganimetten mal aşırma hususunda tahkikte yer verildiği gibi benzer manalarda rivâyetlerin nakledildiği görülmektedir. Bu da rivâyetin manen aktarılmış olma ihtimalini akıllara getirmektedir.

⁸¹ Âl-i İmrân 3/161.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 2/461. (Dipnot No: 6).

BÖLÜM 2: MEVKÛF OLUP KAYNAĞI TESPİT EDİLEMİYEN RİVÂYETLER

Te'vîlât'ta birçok âyetin tefsirinde merfû olarak nakledilen rivâyetlerin yanı sıra mevkûf hadislerin de âyetlerin tefsirinde delil olarak kullanıldığını görmekteyiz. Mevkûf hadis, sahabîye nispet edilen hadistir.⁸³ Kur'ân'ın ilk muhatapları olmaları hasebiyle sahabeden nakledilen bu rivayetler, âyetlerin anlaşılmasında kilit rol oynamaktadır. Kimi zaman esbâb-ı nüzûl, kimi zaman mücmel olan âyetlerin tefsiri, kimi zaman müşkil olan birtakım hususların tavzihi gibi birçok konunun anlaşılmasına yardımcı olan bu rivâyetlerin *Te'vîlât'ta* geniş yer tuttuğunu söylememiz mümkündür. Bu bölümde *Te'vîlât'ta* mevkûf olarak yer verilen fakat kaynağı tespit edilemeyen rivâyetleri ele alacağız. Kaynağını tespit ettiklerimizi zikredip, söz konusu ayetler bağlamında değerlendireceğiz.

2.1. Rivayet: İsrailoğullarına Helal Olan Yiyecekler

İmam Mâtürîdî, *كل الطعام كان حلالاً لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ* قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلَوْهَا "كل الطعام كان حلالاً لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلَوْهَا" *"Tevrat indirilmezden evvel, İsrâil'in nefesine haram kıldıkları dışında, yiyeceklerin hepsi İsrâiloğulları'na helâldi. De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız Tevrat'ı getirip okuyun!"*⁸⁴ âyetini açıklamıştır. Bu bağlamda İbn Abbas'tan *"كان الطعام كله حلالاً لهم إلا"*

"Onlara ölü, kan ve domuz eti dışında tüm yiyecekler helaldir." rivâyetini nakletmiştir. Muhakkik, bu rivâyetin kaynağına ulaşamadığını belirtmektedir.⁸⁵

Araştırmamızda rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Ayrıca İbn Abbas'ın tefsir ettiği âyetleri içeren kaynakları tarama neticesinde de rivâyeti tespit edemedik. Bu bağlamda tefsirde yer alan rivâyetin İbn Abbas'a nispetinde kuşku bulunduğunu söylemek mümkündür.

⁸³ Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar*, 1/111.

⁸⁴ Âl-i İmrân 3/93.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 2/359. (Dipnot No: 4).

2.2. Rivayet: Kız Çocukların Mirastaki Payı

"يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا" Müellifimiz, التَّصْنُفُ وَلَا يُوْثِقُهُ لِكَأَلٍ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ إِنْ تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَتْهُ أَبَوَاهُ فَلِلْمُتَّحِدَةِ ثُلُثُ مَا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِلْمُتَّحِدَةِ السُّدُسُ "Allah, مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوصِي بِهَا أَوْ ذَيْنِ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا" çocuklarınız hususunda size erkeğe, iki kadın payı kadar vermenizi emrediyor. Şayet ikiden fazla kadın iseler terikenin üçte ikisi onlarındır. Şayet yalnızca bir kadın ise terikenin yarısı onundur. Şayet ölenin çocuğu varsa, anne babasının her birinin mirastan 1/6 payı vardır. Şayet çocuğu yok da anne babası ona vâris ise anasının 1/3'tür. Ölenin kardeşleri var ise annesinin payı, vasiyet ve borçtan sonra 1/6'dır. Babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından belirlenmiş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.⁸⁶ âyetini tefsir etmiştir. Vârislerin olması durumunda iki kızın mirastaki payının ne olduğu hususunda bir rivayet nakletmektedir.

Bazılarının İbn Abbas'tan "وهما النصف الذي ذكر للواحدة" "İki kızın (mirastan) alacağı tek kızın alacağı yarım pay kadardır." rivâyetini aktarmıştır. Muhakkik, rivâyeti İbn Abbas'a nispetle tespit edemediğini ifade etmektedir. Ayrıca Taberî'den nakille tefsirlerde benzer manada bir ifadenin olduğunu zikretmektedir.⁸⁷

Yaptığımız araştırmada tefsir kaynaklarında hadisin benzer lafızlarla İbn Abbas'tan rivayet edildiğini tespit ettik.⁸⁸ Ancak rivâyetin kaynaklarda isnat olmaksızın nakledildiğini görmekteyiz. Araştırmamızda bu rivâyetin İbn Abbas'a nispetinin sahih olmadığı, hatta rivâyetin Kur'ân'a muhalif olduğu anlamında söylemler olduğu görülmektedir. Tek kız mirastan yarı alırken, tek kızdan fazla olanların mirastan yarım payı almasının nasıl mümkün olacağı hususları tartışılmıştır.⁸⁹

Söz konusu rivâyete İmam Mâtürîdî'nin yaklaşımı farklı görünmektedir. İmam Mâtürîdî *Te'vilât'ta* naklettiği rivâyetleri çoğu zaman görüşlerine delil olarak aktarmıştır. Değerlendirdiğimiz rivâyette ise Mâtürîdî'nin bazılarına göre diyerek aktardığı bu

⁸⁶ en-Nisa 4/11.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 3/43. (Dipnot No: 9).

⁸⁸ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 2/15. Bkz. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1420), 3/537.

⁸⁹ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Câmi'u'l-ülûm* (Kâhire: Dâru's-selâm, 2004-1424), 3/1184.

görüşü kabul etmediği görülmektedir. Üç kızın hakkındaki açıklamanın iki kızın mirastan payı hakkındaki açıklamanın yerine geçeceğini zikretmektedir.

Tüm bunlardan hareketle rivâyetin İbn Abbas’a aidiyetinin şüpheli olduğunu söylemek mümkündür. İmam Mâtürîdî’nin mezkur rivayet bağlamında nakletmiş olduğu rivayetin dışında bir görüşü benimsediği görülmektedir.

2.3. Rivayet: Vasiyetin Miktarı

Müfessir, miras âyeti olan "وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّلُثُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَصِيَّةٌ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ كَانَ رَجُلٌ يُوْرَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ" *“Yapacakları vasiyet ve borçtan sonra, zevcelerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa bıraktıklarının 1/4’ü sizindir. Şayet çocuğunuz yoksa sizin de yapacağınız vasiyet ve borçtan sonra, bıraktığınızın 1/4’ü onlarındır. Eğer çocuğunuz varsa bıraktığınızın 1/8’i onlarındır. Şayet bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı durumda malı mirasçılara kalır ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyet ve borçtan sonra her birinin payı 1/6’dır. Eğer bundan fazla iseler 1/3’te ortaklırlar. Hiç kimse zarar görmesin, Allah’ın hükmü budur. Allah her şeyi en iyi bilendir, hilim sahibidir.”*⁹⁰ âyetini açıklamıştır. Mâtürîdî âyette geçen "غير مضار" "zarar vermeksizin" ifadesinin mahiyeti hususunda birkaç hadis zikretmektedir.

Bu rivâyetlerden birisi olan "الثلث جنف" "Üçte bir zulümdür." rivâyetine hadis olarak yer vermiştir. Muhakkik, bu rivâyeti bulamadığını ifade etmektedir.⁹¹

Yaptığımız kaynak taramasında hadisin İbn Abbas’tan rivayet edildiğini tespit ettik.⁹² Bu rivayet Mâtürîdî’nin âyette geçen “zarar vermeksizin” ifadesinin kapsamını beyan etme açısından kabul ettiği ve kullandığı bir rivayet olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece âyetteki kullanımın kapsamı için delil olabilecek bir veriyi tespit etmiş bulunmaktayız.

⁹⁰ en- Nisa 4/12.

⁹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l Kur’ân*, 3/71. (Dipnot No: 11).

⁹² Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi’l-eḥâdîs ve’l-âşâr*, 2/223.

2.4. Rivayet: İki Kız Kardeşin Nikahlanması

"وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ" Mâtürîdî, kimlerle evlenilip evlenilemeyeceği hakkındaki âyette yer alan "وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ" "İki kız kardeşi aynı anda almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir." ⁹³ ifadesini açıklamaktadır. Bu bağlamda Hz. Ömer'den "أَنَّهُ سَعَلَ عَنِ الْمَرْأَةِ وَآخَتِهَا مِنْ" "Cariye olan iki kız kardeş hakkında diğeri ile ilişkiden sonra bir diğeri ile ilişkiye girme hususu kendisine sorulmuş, o da bunların ikisini caiz olarak görmek istemiyorum." rivâyetine yer vermiştir. Muhakkik, söz konusu rivâyeti bulamadığını belirtmektedir. ⁹⁴

Yaptığımız araştırmada söz konusu rivâyete biz de rastlamadık. Rivâyetin sadece *Te'vilât*'ta zikredilmesi ve başka hiçbir kaynakta bulunamaması, rivâyetin sıhhati hususunda şüphe uyandırmaktadır. Mâtürîdî bu rivâyeti daha önceki rivâyette olduğu gibi belirli görüşlerin içerisinde zikretmiş, bu rivayet üzerine herhangi bir yorum yapmamıştır.

2.5. Rivayet: Cariye ile Evlenip Hür Olanla Evlenmeye Güç Yetirme

Müellifimiz, "وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكَحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ" بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِأَذْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُخْصِرْتُمْ فَانْكِحُوا" "أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تُصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" Sizden mümin ve hür olan kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen, ellerinizin altındaki mümin olan câriye kızlarınızdan alsın. Allah, imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden gelmektesiniz. O halde iffetli bir yaşam sürmeleri, zina etmemeleri ve gizli dost da edinmemeleri şartıyla ve ailelerinin izniyle onları nikâhlayın, mehirlerini de âdete uygun bir şekilde verin. Şayet evlenmelerinin ardından bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınlara uygulanan cezanın yarısı gerekir. Bu, içinizden günaha girmekten korkanlar içindir; sabretmenizse sizin için daha hayırlıdır. Allah çokça bağışlayıcı ve çokça merhamet edendir." ⁹⁵ âyetinin tefsirinde mali kudretin cariyeler ile evlenme hususunda muteber olmadığını söylemiştir. Bu görüşe delil olarak İbn Abbas'tan "إِذَا تَزَوَّجَ"

⁹³ en-Nisa 4/23

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 3/132. (Dipnot No: 12).

⁹⁵ en-Nisa 4/25.

"أمة ثم قدر على تزوج الحرة لم يفسد نكاح الأمة" *(Hür) Cârîye ile evlense, daha sonra hür ile evlenmeye güç yetirse cariyenin nikâhı fâsîd olmaz.*" rivâyetini sunmuştur. Muhakkik ise rivâyeti bulamadığını ifade etmektedir.⁹⁶

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti İbn Abbas'a nispetle tespit edemedik. Söz konusu rivayet *Te'vîlât'ta* bir hükmün kuvvetli bir delili olarak nakledilmiştir.

Hür kadınla evlenmeye güç yetiremeyip carîye ile evlenen, daha sonra hür bir kadına güç yetiren kimsenin nikahının batıl olmayacağı hükmü bu rivayete bağlanmıştır.

2.6. Rivayet: Allah'ın Kafirlerle Müminler Üzerine Bir Delil Vermeyeceği

Müellifimiz, daha önce de bahsi geçtiği üzere ayetleri tefsirinde bazı muğlak ve farklı manalara muhtemel kavramları rivâyetlerle desteklemektedir. Şöyle ki münafıklarla ilgili olan "مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ يَجِدَ لَهُ سَبِيلًا" *"Bu ikisi arasında bocalayıp durmaktadırlar. Ne onlara ne de bunlara! Sen, Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın."*⁹⁷ âyetini tefsir etmiştir. Ayette geçen "سبيلًا" ifadesinden kastedilen mananın İbn Abbas'a göre "حجة" *"delil"* olduğunu söylemiştir. Muhakkik ise İbn Abbas'a nispetle bu rivâyeti bulamadığını ifade etmiştir.⁹⁸

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyetin İbn Abbas'a ve Süddî'ye nispet edildiğini tespit ettik. "قال ابن عباس و السدي: حجة يوم القيامة" *"İbn Abbas ve Süddî kıyamet gününde bir delil demektedir"* şeklindedir.⁹⁹

Mâtürîdî, "سبيلًا" kelimesine *"galip gelme, şahitlik"* gibi anlamların da verildiğini söylemiş, İbn Abbas'a nispet ederek zikrettiği ilk görüşün tercih bakımından daha uygun olduğunu ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere Mâtürîdî *Te'vîlât'ta* kelimeler ile ilgili hususlarda genellikle yelpazeyi geniş tutarak farklı görüşleri aktarmakta yer yer bu rivâyetler hakkında tercihte bulunmak suretiyle âyeti tefsir etmektedir. Bu durum da onun tefsir yöntemine dair ipuçları vermektedir.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 3/155. (Dipnot No: 4).

⁹⁷ en-Nisa 4/143.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 4/80. (Dipnot No: 15).

⁹⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994–1415), 2/130.

2.7. Rivayet: Sırat Üzerinde Verilecek Nur

" إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالٍ يُرَآؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا " Mâtürîdî

*“Münafıklar, Allah’ı aldatmaya kalkışıyorlar. Fakat Allah onların bu aldatmalarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşene üşene kalkarlar, insanlara riya yaparlar, Allah’ı da çok az hatıra getirirler.”*¹⁰⁰ âyetinin tefsirinde İbn Abbas’tan bir nakilde bulunmuştur. Rivayet şu şekildedir: يعطى المنافقين على الصراط نورا كما يعطى

فينادون المؤمنين أنظرونا نقتبس من نوركم فنجزوا به فيناديهم المؤمنون فإذا مضى به على الصراط طغى نورهم و يبقى نور المؤمنين بمضون بنورهم

*“Münafıklara Allah, sırat üzerinde müminlere bir nur vereceği gibi bir nur verecektir. Sonra onlar sıratı geçerken, münafıkların nuru sönecek, müminlerin nuru kalacaktır. Münafıklar müminlere "Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım" ve onunla sıratı geçelim diye seslenecekler, melekler de onlara dönün de başka bir nur arayın diyecekler. O zaman sıratı geçemeyeceklerini anlayacaklar. İşte Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirecektir âyetin anlamı budur.”*¹⁰¹

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti muhtasar olarak İbn Abbas’a nispetle tespit ettik. Fîrûzâbâdî (ö.817/1415) Abdullah b. Abbas’ın tefsir rivâyetlerini topladığı eserinde ilgili âyetin tefsirinde söz konusu rivâyeti nakletmektedir.¹⁰²

Ancak bu eserdeki rivâyetlerin İbn Abbas’a nispet edildiği hususunda tartışma vardır. Kimileri bu eseri alanda önemli bir kaynak olarak kabul ederken, bazıları içerisindeki rivâyetlerin İbn Abbas’a aidiyetinde şüphe olduğu gerekçesiyle eseri tenkide tâbi tutmaktadır.

Muhakkikin rivâyetler hususunda genel olarak Mâtürîdî öncesi veya sonrası olsun tespit ettiği kaynakları zikretmiş olduğu hususu göz önüne alındığında, Fîrûzâbâdî’nin eserinde yer alan bu rivâyeti gözden kaçırdığı görülmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mâtürîdî’nin sahabeden yaptığı nakillerin ciddi bir kısmı İbn Abbas’ın rivâyetleri olduğu görülmektedir. İbn Abbas’a ait rivâyetleri ilgilendiren eser ya da eserler, Mâtürîdî’nin âyetlerin tefsirinde birebir bu rivâyetlerin üzerine hüküm kurması nedeniyle kaynak değeri açısından çok önemlidir.

¹⁰⁰ en-Nisa 4/142.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l Kur’ân*, 4/82.

¹⁰² Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîrû'l-mîkbâs* (Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992–1412), 1/109.

2.8. Rivayet: Affetme

Müfessir "Allah sözün kötü olanının açığa vurulmasını sevmez; fakat haksızlığa uğrayan müstesna. Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."¹⁰³ âyetinin tefsirinde "إلا من ظلم" ifadesini açıklamıştır. İbn Abbas'tan "إن يعف" "Şayet bağışlarsa, bu daha efdaldır." Rivâyetine yer vermiştir. Muhakkik, rivâyeti İbn Abbas'a nispetle bulamadığını ifade etmiştir.¹⁰⁴

Yaptığımız araştırmada tahkikte de ifade edildiği gibi rivâyeti İbn Abbas'a nakille tespit edemedik. Mezkur ifadenin üzerine Mâtürîdî'nin herhangi bir hüküm kurmadığı görülmektedir. Rivâyetin tefsiri bir cümle kabilinden olması da mümkündür. Ancak söz konusu rivâyetin İbn Abbas'a aidiyeti şu haliyle şüpheli görünmektedir.

2.9. Rivayet: Nebîlerin Öldürülmesi

İmam Mâtürîdî, "فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا" "فِيمَا نَقُضُهُمْ بِمِثْلِهِمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَعْدَ حَقِّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا" "Verdikleri sözleri bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, hiçbir hak olmaksızın peygamberleri öldürmeleri ve 'kalplerimiz kılıflanmıştır' demeleri sebebiyle. Bunun daha da ilerisi inkârları sebebiyle Allah o kalplere mühür vurmuştur. Çok azı müstesna artık iman etmezler."¹⁰⁵ âyetinin tefsirinde İbn Abbas'tan bir rivayet aktarmıştır. Rivayet şu şekilde vârid olmuştur: "كَانُوا يَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ وَ أَمَا الرِّسَالُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ فَكَانُوا مَعْصُومِينَ" "Onlar nebîleri öldürüyorlardı, Rasüller ise masum/korunmuş kimselerdi. Bundan dolayı hiçbir rasül öldürülmemiştir." Muhakkik ise söz konusu rivâyeti bulamadığını söylemiştir.¹⁰⁶

Araştırmamızda rivâyeti kaynaklarda tespit edemedik. Belirtmeliyiz ki rivayet salt hâli ile bazı âyetlere muhalif görünmektedir. Çünkü Allah Teâlâ "Andolsun biz İsrâiloğulları'ndan kesin söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik. Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler."¹⁰⁷ buyurarak rasüllerin öldürüldüğünü, müellifin

¹⁰³ en-Nisa 4/148.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 4/91. (Dipnot No: 7).

¹⁰⁵ en-Nisa 4/155.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 4/99. (Dipnot No: 6).

¹⁰⁷ el-Mâide 5/70.

tefsirini yaptığı âyette ise nebilerin öldürüldüğünü zikretmektedir. Bu bağlamdaki âyetlerin her biri söz konusu rivâyetin âyete muhalif olduğunun göstergeleridir.

Ayrıca tefsir kaynaklarında İbn Abbas'tan "لم يقتل نبي قط" "*Hiçbir nebî öldürülmemiştir.*" şeklinde rivâyetin tam tersi bir naklin olduğu görülmüştür.¹⁰⁸

2.10. Rivayet: Şahitlik Hakkında

Te'vîlâtü'l-Kur'an'da esbâb-ı nüzûle dair bir rivayet nakledilmiştir. Müfessirimiz, لَكِنَّ "Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle indirdiğine şahitlik eder; aynı zamanda melekler de şahitlik ederler ve şahit olarak Allah yeter." ¹⁰⁹ âyetini tefsir etmektedir. Konuyla alakalı olarak İbn Abbas'tan "*Kureyş mensuplarının Hz. Peygambere senin hak üzere olduğuna kim şahitlik edecek demeleri üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirmiş ve bunun yanında 'De ki: 'Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirirdir?' De ki: 'Benimle sizin aranızda Allah şahittir.'*" ¹¹⁰ âyetini de indirmiştir." rivayetini aktarmıştır. Muhakkik bu rivayeti İbn Abbas'tan bulamadığını ifade etmiştir.¹¹¹

Yaptığımız araştırmada rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Bununla birlikte rivayet, Semerkandî tarafından İbn Abbas'a nispet edilmeden benzer lafızlarla nakledilmiştir.¹¹²

2.11. Rivayet: Köpeğin Yediği Avdan Yememe

Müellifimiz, يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلَّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ "Kendilerine hangi şeylerin helâl kılındığını sana soruyorlar. Ey Peygamber de ki: "Size, iyi ve temiz olanlar helâl kılınmıştır." Yırtıcı hayvanlardan Allah'ın size öğrettiğiyle eğiterek avcı yaptığınız hayvanların size yakaladıklarından da yiyin; onların üzerine Allah'ın adını da anın. Allah'tan korkun, şüphesiz Allah'ın hesabı çok çabuktur." ¹¹³ âyetini açıklamıştır. İbn Abbas ve

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an* (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-mısıriyye, 1964), 1/432.

¹⁰⁹ en-Nisa 4/166.

¹¹⁰ el-En'am 6/19.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an*, 4/115. (Dipnot No: 3).

¹¹² Semerkandî, *Baḥrû'l-'ulûm*, 1/359.

¹¹³ el-Mâide 5/4.

Selman'dan nakille "إذا أكل الصقر فكل وإذا أكل الكلب فلا تأكل" "*Doğan (avını) yerse, sen de ye. Ancak köpek yerse yeme!*" rivâyetini zikretmiştir. Muhakkik ise bu rivâyeti kaynaklarda bulamadığını, Selman-ı Fârîsî'den ise bu rivâyetin aksi bir rivayet geldiğini ifade etmektedir.¹¹⁴

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda "إذا أكل الكلب فلا تأكل" şeklinde¹¹⁵ Mâtürîdî sonrası kaynaklarda ise *Te'vilât'ta* olduğu gibi aynı lâfızlarla İbn Abbas'a nispetle tespit ettik.¹¹⁶ Ancak Selman-ı Fârîsî'den gelen rivâyetin muhakkikin zikrettiği üzere "*köpeğin yediğinden ye*" şeklinde geldiği görülmektedir. Ancak rivâyetin diğer kısmı olan "*doğanın yediğinden ye*" ifâdesi ile de uyumludur.

Mâtürîdî'nin Selman'ın görüşü de budur dediği kısmın "*doğanın yediğinden ye*" kısmının olması da muhtemel görünmektedir. Çünkü Mâtürîdî'nin rivâyetlere yaklaşımında mana ile rivayet hususunun güçlü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Selman'ın görüşü budur derken aradaki farkı zikretmeksizin ikinci cümleye atıf yapmış olabilir. Çünkü kaynaklarda Selman'ın mübahlıkta doğanın yediği ile köpeğin yediğini aynı şekilde değerlendirildiği görülmektedir.¹¹⁷

Bu noktada rivayet üzerinde araştırma yaparken İmam Mâtürîdî'nin rivayet olarak zikretmediği fakat rivâyetlerde mana olarak birebir cümleler tespit ettik. Bu da Mâtürîdî'nin mana ile rivâyetinde bulunduğuna dair aktardığımız bilgileri desteklemektedir.

İmam Mâtürîdî köpeğin yediği taktirde yakalanan avdan yenilmemesini, köpeğin eğitilmiş olmasına bağlamıştır. Çünkü köpeğin bu şekilde avı yememeye güç yetirebileceğini ifade etmiştir. Yırtıcı kuşların ise tabiatı itibariyle insandan kaçtığını, onların eğitiminin ise o avdan yemekle olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu hayvanların insanların çağırması durumunda gelmesinin, onların eğitilmiş olduğunun göstergesi olduğunu serdetmiştir.¹¹⁸

Rivâyetin devamına baktığımızda köpeğin yediğinden yenilmemesinin illetinin köpeğin bundan alıkonulabilecek olması olduğu görülmektedir. İnsanın vurmak suretiyle

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 4/158. (Dipnot No: 8).

¹¹⁵ Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âşâr.*, 2/233.

¹¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2003-1424), 9/398.

¹¹⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/398.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 4/158.

köpeğin yemesine engel olabileceğini, ancak yırtıcı kuşta bunun mümkün olmadığını, aralarındaki farkın bu olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁹

2.12. Rivayet: Temsilcinin Mahiyeti

Mâtürîdî, " وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا " *“Yemin olsun ki Allah İsrâiloğulları’ndan söz almıştı. Onlardan on iki tane de nakîb göndermiştik.”*¹²⁰ âyetini tefsir ederken âyette geçen "نقيب" “nakîb” kelimesi hakkında farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü aktarmıştır. Bu kelimeye İbn Abbas’ın "ملك" *“Melik”* anlamı verdiğini söylemiştir. Muhakkik ise bu rivâyeti bulamadığını belirtmiştir.¹²¹

Yaptığımız araştırmada rivâyeti Fîrûzâbâdî’nin İbn Abbas’ın rivâyetlerini derlediği eserde tespit ettik. Burada âyette geçen "نقيب" kelimesi "رسولا و يقال ملكا" ifadeleriyle tefsir edilmektedir.¹²²

Ancak İmam Mâtürîdî rivâyeti birkaç görüş içerisinde bir görüş olarak zikretmekte, bu görüşü kabul edip etmediği hakkında herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Ayrıca âyette geçen söz konusu kelime ile ilgili aralarında meşhur dilcilerin de olduğu beş görüş nakletmektedir.

Daha önce de bahsi geçtiği üzere Mâtürîdî *Te’vîlât*’ta âyetlerde geçen müphem kelimeler üzerinde yoğunlaşmış ve bu kelimelerin farklı anlamlarını tespit için önemli dilcilerin açıklamaları ile istidlalde bulunmuştur.

2.13. Rivayet: Yemin

Müellifimiz, " لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْفَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ " *“Allah sizi kasıt olmaksızın yaptığınız yeminlerden sorumlu tutmaz, ancak kasıtlı olarak ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bu yeminin de kefareti, ailenize yedirmiş olduğunuz, ortalama olarak on fakiri doyurmak veya onları giydirmek yahut bir köle âzat etmektir. Buna güç yetiremeyen ise üç gün oruç tutmalıdır. Şayet*

¹¹⁹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 9/398.

¹²⁰ el-Mâide 5/12.

¹²¹ Mâtürîdî, *Te’vîlât’l Kur’ân*, 4/179. (Dipnot No: 5).

¹²² Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü’l-mikbâs*, 1/118.

yemin ettiğinizde bozarsanız yeminlerinizin kefâreti budur. O halde yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini size bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz.”¹²³ âyetini tefsir etmiştir. Bu bağlamda yeminlerin Allah’a verilen bir söz mesabesinde olduğunu zikretmiştir. Ayrıca kişinin yemini bozmak ile günah işlemiş olacağını ve bundan dolayı kefâret gerekeceğini ifade etmiştir. Müfessir kişinin ma’siyete dair yemin etmesinin mümkün olmayacağını böyle bir yeminin bozulması gerektiğini söylemiştir. Ebû Hureyre’ye nispetle "من حلف على يمين فرأى غيرها خيرا منها فإمّا كفارته أن يأتي الذي هو خير" *“Kim bir şeye dair yemin eder ve başka bir şeyi daha hayırlı görürse, bu yeminin kefâreti hayırlı olanı yapmasıdır.”* rivâyetini aktarmaktadır. Muhakkik ise bu rivâyeti bulamadığını söylemektedir. Mana bakımından benzer bir rivayete yer vermektedir.¹²⁴

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyetin Mâtürîdî öncesi kaynaklarda aynı lâfızlarla fakat manaya etki edecek bir farklılıkla Ebû Hureyre’ye nispetle nakledildiğini görmekteyiz. Şöyle ki *Te’vîlât*’ta nakledilen rivâyette *“yeminin bozulmasının kefaretinin hayırlı olan şeyi yapmak”* olduğunu görmekteyiz. Fakat Ebû Hureyre’den "من حلف على يمين، فرأى خيرا منها، فليكثر عن يمينه، وليفعل الذي هو خير" *“Kim bir şeye dair yemin eder, daha hayırlı bir şey görürse (yeminini bozup) kefâret versin, hayırlı olanı yapsın.”*¹²⁵ hadisi gelmektedir. Söz konusu rivâyeti aynı zamanda Mâtürîdî sonrası kaynaklarda Ebû Hureyre’ye nispetle benzer lâfızlarla nakledilmektedir.¹²⁶

Mâtürîdî öncesi rivayet kaynaklarının hemen hemen tümünde Ebû Hureyre’ye nispet edilen rivayet aynı lâfızlarla fakat *“yeminine kefâret versin.”* ek ifadesiyle nakledilmektedir. Bu açıdan bakıldığında rivâyetin Ebû Hureyre’ye aidiyetinde şüphe görünmektedir.

2.14. Rivayet: Tevbenin Zamanı

Müellifimiz yer yer âyetin bütün olarak anlamı, yer yer ise âyetlerin içerisindeki belirli kısımları rivâyetlerle açıklamıştır. *“وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَلَقْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ* *”* *“Âyetlerimize iman edenler sana geldiklerinde onlara şöyle de: ”Selâm sizin üzerinize olsun! Rabbiniz merhameti bir*

¹²³ el-Mâide 5/89.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l Kur’ân*, 4/303.

¹²⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, el-Câmi‘u’s-şâhîh, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Kitâbu'l-eymân”, 12.

¹²⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/60.

lutuf olarak kendine yazmıştır. Muhakkak ki, kim bilmeyerek bir kötülük işler de hemen ardından tevbe edip kendini düzeltirse, bilsin ki Allah çokça bağışlayan, çokça merhamet edendir.”¹²⁷ âyetinde “Rabbınız kendisine rahmeti, merhameti yazdı.” ifadesini beyan etmiştir. Allah’ın hemen sorguya çekmediğini ve bu hatadan kurtulma yolunda onlara fırsat verdiğini zikretmiştir. Bu görüşünü delillendirmek adına İbn Abbas’tan “فتح الله للعبد التوبة إلى أن يأتيه الموت” “Allah, kuluna ölüm gelinceye kadar tevbe (kapısını) açmıştır.” rivâyetini delil olarak vererek anlamı desteklemiştir. Muhakkik ise rivâyeti bulamadığını ifade etmiştir. Mana bakımından benzer bir rivayet serdetmiştir.¹²⁸ Yaptığımız kaynak taramasında, muhakkikin de ifade ettiği gibi rivâyeti aynı lafızlarla tespit edemedik.

2.15. Rivayet: الإل Kelimesinin Anlamı

“Onların verdikleri ” كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاحِهِمْ وَتَأْتِي فُلُوقُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ” *söze nasıl güvenilebilir? Eğer sizin üzerinize galip gelselerdi, yakınlık bağına da antlaşma ahkâmını da gözetmezlerdi. Onlar dilleri ile sizleri memnun etmeye çalışıyorlar, ancak kalplerindeki çok farklı. Zaten çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.*”¹²⁹ âyetinin tefsirinde müellif âyette geçen “الإل” kelimesinin anlamı hakkında birkaç görüşe yer vermiştir. Kimilerine göre bu kelimenin karâbet, yakınlık anlamında, kimilerine göre ise anlaşma/ahit anlamında olduğunu aktarmıştır. Bu bağlamda bu kelimenin İbn Abbas’a göre “Allah” anlamına geldiğini nakletmiştir. Muhakkik ise bu rivâyeti İbn Abbas’a nispetle bulamadığını ifade etmiştir. Taberî’nin sahabeye nispetle böyle bir hadisi olduğuna yer vermiştir.¹³⁰

Yaptığımız kaynak taramasında rivayeti İbn Abbas’tan tespit edemedik. Fakat muhakkikin belirttiği üzere sahabe ve tâbiûn âlimlerinin Mâtürîdî öncesi kaynaklarda bu kelimeye ‘Allah’ anlamını verildiği görülmektedir.¹³¹ Mâtürîdî sonrası kaynaklarda

¹²⁷ el-Mâide 6/54.

¹²⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l Kur’ân*, 5/77. (Dipnot No: 2).

¹²⁹ et-Tevbe 9/8.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l Kur’ân*, 6/301. (Dipnot No: 3).

¹³¹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2000), 2/391.

İbn Abbas'a nispet edilen tefsir rivâyetlerinin toplandığı eserde de bu kelimeye “Allah” anlamının verildiği görülmektedir.¹³²

2.16. Rivayet: Zekat Verecek Kimseler

İmam Mâtürîdî, *“قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا ”* *“Allah’a ve âhiret gününe inanmayan ehl-i kitaptan, Allah’ın ve resulünün yasak kıldığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimseler ile, yenilmiş oldukları halde ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”*¹³³ âyetini tefsir ederken âyette geçen cizyenin miktarı hususunda farklı görüşlerin bulunduğunu zikretmiştir. Hz. Peygamberin Muâz’ı Yemen’e gönderip onlardan ergenlik çağına erişmişlerden bir dinar ya da bir dinar değerinde kumaş almasını emrettiğini nakletmiştir.

Hz. Ömer’in Osman b. Hanîf’i Sevâd’a gönderip onlardan zenginlerden 48, orta sınıftan 24, az gelirli olanlardan ise 12 dirhem vergi tahsil etmesini istediğine yer vermiştir. Bu bağlamda zengin ile orta sınıf ve fakiri maddi olarak sınıflandırma hususunda farklı görüşleri aktarmıştır.

Bazı kimselerin fakiri, malı olmayan, iki yüz dirhemden az malı olanlar olarak nitelendirdiklerini ve bunlara zekât düştüğünü söylediklerini ifade etmiştir. Malı iki yüz dirheme ulaşan ikinci sınıfta (orta halli) olduğunu söylediklerini serdetmiştir. Malı dört yüz dirheme ulaşan kimsenin ise üçüncü sınıfta (zengin) olduğunu söylediklerine, bu konuda delillerinin de Hz. Ali ve Hz. Ömer’in sözlerinin olduğuna yer vermiştir. Bu bağlamda ikinci sınıfı iki yüz dirhemden on bin dirheme kadar malı olan kimselerin oluşturulabileceğini söylemiştir. Müfessirimiz bu hususta Ebû Hureyre’den *“من ترك عشرة ”*

“Her kim on bin dirhem biriktirir bunu tenekelere istiflerse, kıyamet günü onunla azap olunur.” rivâyetini delil almıştır. Muhakkik, rivâyeti kaynaklarda bulamadığını, Kurtubînin rivâyeti senetsiz naklettiğini zikretmiştir.¹³⁴

¹³² Fîrûzâbâdî, *Tenvîrû'l-mikbâs*, 1/199.

¹³³ et-Tevbe 9/29.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Te`vilâtü'l Kur`ân*, 6/337. (Dipnot No: 11).

Yaptığımız araştırmada rivâyeti *Te'vîlât* öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Ancak rivayet Kurtubi dışında *Te'vîlât* sonrası kaynaklarda aynı lafızlarla ve senetle aktarılmıştır.¹³⁵

Söz konusu rivâyetin tespit ettiğimiz kaynakta senetli olarak verilmesi rivâyetin *Te'vîlât*'tan değil de farklı bir kaynaktan alınmış olması muhtemeldir. Çünkü rivayet *Te'vîlât*'ta senetsiz olarak nakledilmektedir. Bu durum göz önüne alındığında rivayet, henüz gün yüzüne çıkmamış bir kaynaktan alınmış olabilir.

2.17. Rivayet: Kıssaların En Güzeli

Müellifimiz, " *"Biz sana bu Kur'an'ı vahyetmek ile en güzel kıssayı anlatıyoruz. Sen daha önce bunları bilmiyordun."*

âyetini açıklamıştır. Bu bağlamda İbn Abbas'tan "أحسن القصص كلام الرحمن" *"Kıssaların en güzeli Rahman'ın kelâmıdır."* rivâyetini nakletmiştir. Muhakkik ise bu rivâyeti bulamadığını ifade etmiştir. İbn Abbas'tan farklı bir hadisin rivayet edildiğini söylemiştir.¹³⁷

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti bu lafızlarla tespit edemedik. Ancak rivayet muhakkikin de belirttiği üzere İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyette aynı âyet bağlamında yakın manada aktarılmıştır. Ayrıca rivayet sebab-i nüzul bağlamında bir rivâyettir. Şöyle ki İbn Abbas'tan "Ey Allah'ın Rasülü keşke bize kıssa anlatsan? Bunun üzerine "Biz sana en güzel kıssayı anlatıyoruz."âyeti nâzil oldu." rivayeti kaynaklarda yer almıştır.¹³⁸

2.18. Rivayet: Ayetin Kimler İçin İndiği

Müellifimiz, sebab-i nüzul ile alakalı bir rivayet nakletmektedir. "وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا" *"Sen, onlara, örnek olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmiştik."*

âyetinde geçen "iki adamın" kim

¹³⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Ḳur'ân* (Beyrut: Daru İhyai't-türasi'l-arabî, 2002–1422), 5/38.

¹³⁶ Yûsuf 12/3.

¹³⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 7/269. (Dipnot No: 8).

¹³⁸ Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Ḳur'ân*, 15/552.

¹³⁹ el-Kehf 18/32.

oldukları hususunda görüş beyan etmiştir. Müfessir âyetin, İbn Abbas’a nispetle "أخوين من

"Benî mahzûmdan biri Müslüman diğeri kâfir" iki adam hakkında indiğini nakletmiştir. Muhakkik ise bu bilginin İbn Abbas’a nispet edilmeden nakledildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁰

Kaynakları taradığımızda rivâyeti İbn Abbas’a nispetle tespit edemedik. Bununla birlikte kaynaklarda İbn Abbas’ın bu iki adamın Benî İsrâil’den olduklarını söylediği şeklinde, rivâyeti nakzedici bir bilgi tespit ettik.¹⁴¹

Tüm bu bilgilerden hareketle rivâyetin İbn Abbas’a aidiyeti hususunda bir şüphe hasıl olduğu görülmektedir.

2.19. Rivayet: Sabah Akşam Rızıklandırma

Mâtürîdî "لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَهُمْ فِيهَا فِي بُكْرَةٍ وَعَشِيًّا" "Onlar orada boş söz duymazlar, kendilerine yalnızca esenlik dlenir. Onlar için orada, sabah ve akşam rızıkları hazırdır."¹⁴² âyetini tefsir ederken cennette gece ve gündüzün olup olmaması hususunda müfessirlerin gece ve gündüz mefhumunun olmadığı görüşünde olduklarını zikretmiştir. Bununla birlikte cennetliklere nimetlerin sabah akşamın süresince verileceği görüşünde olduklarını aktarmıştır. Görüşüne delil olarak da İbn Abbas’ın gece ve gündüzü "على مقادير الليل و النهار" "gece ve gündüzün miktarlarınca" şeklinde tefsir ettiğini nakletmiştir. Muhakkik ise rivâyeti İbn Abbas’a nispetle bulamadığını ifade etmiştir.¹⁴³

Rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Ancak İbn Kesir (ö. 774/1373) mezkur âyetin tefsirinde Dahhâk’ın (ö.105/723) İbn Abbas’tan nakille "gece ve gündüzün miktarı" görüşünde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴ Te’vîlât’ta Dahhâk’tan olduğu zikredilmeyen bu rivâyetin Te’vîlât’tan değil de farklı bir rivayet kaynağından alınmış olması muhtemeldir.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l Kur’ân*, 9/54.

¹⁴¹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu‘mânî, *el-Lübâb fî ‘ulûmi’l-Kitâb* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1998–1419), 12/483.

¹⁴² Meryem 19/62.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l Kur’ân*, 9/151. (Dipnot No: 6).

¹⁴⁴ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm* (Beyrut: Dâru Tayyibe, 1999), 4/247.

2.20. Rivayet: Kavl-i Leyyin (Yumuşak Söz)

Müfessir, "İkiniz birlikte Firavun'a gidin, çünkü o haddi çok aştı. Ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslup ile söyleyin, olur ki aklını başına alır ya da içine bir korku düşer."¹⁴⁵ âyetinin tefsirinde âyette geçen "قولا لبنا"

" "yumuşak bir söz" ifadesinin mâhiyeti hususunda birtakım muhtelif görüşleri açıklamıştır. Bu bağlamda İbn Abbas'tan "هو قول الله: (هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى وَأَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَحْشَى) أي: "

"O, Allah'ın sözü olan 'Arınmayı ve seni rabbinin yoluna ulaştırmamı ister misin? Böylece ona karşı saygılı olursun' âyetidir. O'nu birlersin. İşte kavl-i leyyin budur." rivâyetini nakletmiştir. Muhakkik ise rivâyeti İbn Abbas'a nispetle kaynaklarda bulamadığını söylemiştir.¹⁴⁶

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti İbn Abbas'a nispetle tespit edemedik. Te'vilât'ta büyük oranda İbn Abbas'a nispetle nakledilen rivâyetlerin kaynağına ulaşma hususunda problem olduğu görünmektedir.

2.21. Rivayet Kıraat Farklılığı

İmam Mâtürîdî Te'vilât'ta kıraatlere dair nakillerde bulunmuştur. Âyetlerdeki muhtelif kıraatleri, birtakım kıraat âlimlerine nispetle zikretmektedir. Bu rivâyetlerin bir kısmının kaynağının tespit edilemediği öne sürülmüştür.

Müellif "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهُدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ

وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاؤُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ

وَالْعُدْوَانِ وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ "Ey inananlar! Allah'ın nişanelerine, haram olan aya,

boyunları bağısız-bağlı kurbanlıklara, rablerinin yüce lutuf ve rızasını umarak Beyt-i Harâm'a yönelmiş olanlara sakın ola saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girişinizi engellediler diye bir topluluğa duyduğunuz kin, sizin sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâda yardımlaşın, günah ve haksızlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü

¹⁴⁵ Tâhâ 20/43-44.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l Kur'ân, 9/200. (Dipnot No: 13).

Allah'ın azabı çetindir.'¹⁴⁷ âyetini açıklamıştır. Âyette geçen "وَلَا آمَنَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ" ifâdesinin İbn Mes'ûd'un mushafında "ولا تؤموا البيت الحرام" şeklinde geldiğini rivayet etmektedir. Muhakkik ise söz konusu rivâyeti kaynaklarda bulamadığını fakat آمي şeklinde bir naklin olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁸

Yaptığımız araştırmada rivâyeti mezkûr âyetin kapsamında kıraat kitaplarında tespit edemedik. Ancak İbn Mes'ûd'a ait söz konusu lâfızları taradığımızda yalnızca bir âyetin tefsirinde "ولا تؤموا" ibâresinin nakledildiğini, bunun da farklı bir âyetin tefsirinde olduğunu görmekteyiz.¹⁴⁹

Kıraatle alakalı bu rivâyetin tespit edilememesini Mâtürîdî'nin erken dönemde tefsirini kaleme almasına ve rivâyetin kaynağının henüz tespit edilemeyen bir kaynaktan rivayet edilmesine bağlamak mümkündür. Zîra İmam Mâtürîdî pek çok kıraat âliminden önce yaşamış bir müfessirdir. Ancak mezkûr kıraat bu haliyle kaynaklarda tespit edilememiştir.

2.22. Rivayet Kölenin İkiden Fazla Eşle Evlenmesi

Müfessir, وَأَنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْلَىٰ وَلُذَلِكَ وَرَبَّاعٍ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا *Yetimlerin hakkında adaleti tesis edemeyeceğinizden korkarsanız, size hoş gelen kadınlardan ikişer, üçer, dörder olarak nikâhlayın. Şayet haksızlık etmekten korkarsanız bir kadın ya da milkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin. Bu, adaletten sapmamanız için en uygun olandır.*¹⁵⁰ âyetini tefsir etmiştir. Bu bağlamda âyette zikredilen “avl” kelimesinin evlilikte belirli olan sınırı aşma anlamına geldiğini ifade etmiştir. Kölenin eş sınırı ile ilgili birkaç rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerden birisi de muhakkiklerin kaynağını tespit edemediklerini ifade ettiği Hz. Ömer ve İbn Mesud rivayeti olup şu şekildedir: *عن عمر رضي الله عنه أنه قال لابن مسعود ما يحل للعبد من النساء قال اثنتين قال عمر ذلك أرى* "Hz. Ömer İbn Mesud'a kölenin kaç kadınla evlenmesinin helal

¹⁴⁷ el-Mâide 5/2.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 4/137. (Dipnot No: 5).

¹⁴⁹ Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/362.

¹⁵⁰ en-Nisâ 4/3.

olduğunu sormuş, İbn Mesud ikidir diye cevap vermiştir. Hz. Ömer de ben de bu görüşteyim demiştir."¹⁵¹

Yaptığımız araştırmada her ne kadar benzer manada rivayetler nakledilse de İbn Mesud ile İbn Ömer arasında geçen bu konuşmayı tespit edemedik. Müfessir Cessas, Hammad, İbrahim, Ömer ve Abdullah tarikiyle "*Köle ikiden fazla nikahlayamaz*" rivayetini nakletmiştir.¹⁵² Rivayetin bu haliyle de Matürîdî'nin rivayetini mana olarak desteklediği görülmektedir.

2.23. Rivayet İbn Mesud'a Göre Ayetin Açıklaması

Mâtürîdî "Ben onların " *قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي* " *göremediklerini gördüm, bu sebeple elçinin peşinden bir avuç avuç aldım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya sevk etti* " diye cevap verdi."¹⁵³ âyetini tefsir ederken İbn Mesûd'un kıraatine göre âyetin " *بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ إِذْ جَاءَهُ الرِّسُولُ* " "*Elçi geldiğinde onların görmediklerini gördüm.*" şeklinde geldiğini ifade etmektedir. Muhakkik ise rivâyeti bulamadığını zikretmektedir.¹⁵⁴

Yaptığımız araştırmada mezkûr rivâyeti kaynaklarda tespit edemedik. Kıraatler ile alakalı rivâyetlerin genel olarak kaynağının tespit edilemediğini görmekteyiz. Asıl itibarıyla de bu konunun önemli olduğunu zikretmek gerekmektedir. Çünkü kıraatlerin tefsir, hadis, Arap dili başta olmak üzere birçok ilimle iç içe olduğu ve bu ilimler için bir kaynak mesâbesinde değerlendirildiği malumdur.

2.24. Rivayet: İbn Mesud'un Mushafına Göre Ayetin Tefsiri

Müfessirimiz, " *نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا* " "*Onlardan en akli başında olan, "Hayır, yalnızca bir gün kaldınız" der. Halbuki onların söyledikleri şeyi en iyi biz biliriz.*"¹⁵⁵ âyetinin tefsirinde âyetin, İbn Mesûd mushafına göre " *نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ عِيلَ عَلَيْهِمْ* " şeklinde geldiğini nakletmektedir. Muhakkik, bu rivâyeti bulamadığını

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 3/17. (Dipnot No: 4).

¹⁵² Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessas, *Ahkâm-u'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/70.

¹⁵³ Tâha 20/96.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 9/229. (Dipnot No: 3).

¹⁵⁵ Tâha 20/107.

ifade etmektedir.¹⁵⁶ Yaptığımız araştırmada muhakkikin de belirttiği üzere kaynaklarda bu konuda herhangi bir nakile rastlamadık.

2.25. Rivayet: İbn Mesud'un Mushafına Göre من المحرمات Kaydı

İmam Mâtürîdî, "ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمَ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنْ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ" *"Yapılması gerekli olan işte budur. Her kim Allah'ın koyduğu haramlara saygı duyarsa bu, rabbinin katında kendisi için çok daha hayırlı olur. Size vahiyle haramlığı bildirilenlerin dışındaki hayvanları yemek helâl kılınmıştır. O halde pislikten/ putlardan uzak durun ve asılsız sözden de kaçının."*¹⁵⁷ âyetinin İbn Mesûd mushafına göre "من المحرمات" cümlesinden sonra "ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمَ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ" kaydıyla yer aldığını zikretmektedir. Muhakkik ise bu rivâyete rastlamadığını ifade etmektedir.¹⁵⁸

Yaptığımız araştırmada rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Ancak rivayet, Mâtürîdî sonrası kaynaklarda kıraat olarak yer almamaktadır. Bu cümle tefsir kabîlinden aktarılmıştır.¹⁵⁹

Bu durum kıraatin İbn Mesûd'a aidiyeti hususunda şüphe uyandırmaktadır. Çünkü daha sonraki tefsir kaynaklarının kıraatin aslını tespit ettikleri takdirde bunu İbn Mesûd'dan nakille verecek olduklarını düşünmekteyiz. Özellikle Kurtubî'nin Mâtürîdî'den nakilleri olduğunu daha önce tespit etmiştik. Bu sebeple Kurtubînin mezkûr kıraat rivâyetini göz ardı etmeyeceğini düşünmekteyiz. Muhtemeldir ki kıraatin aslının tespit edilememesi nedeniyle bu kayıt, tefsîrî bir cümle kabîlinden zikredilmiştir.

2.26. Rivayet: Hafsa'nın Mushafına Göre Ayetin Tefsiri

Müellifimiz, "قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا" *"Musa dedi ki: "Hadi git! Artık hayatın süresince sana düşen 'Bana dokunmak yok!' sözünden ibarettir. Bil ki kesinlikle kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü seni beklemektedir. Öyleyse şimdi şu tapıp durduğun tanrına bir bak; biz*

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 9/235. (Dipnot No: 1).

¹⁵⁷ el-Hac 22/32.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 9/372. (Dipnot No: 1).

¹⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 8/54. Bkz. Muhammed b. Ali eş Şevkânî, *Fetḥu'l-ḳadîr* (Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 1414), 3/534.

onu iyice yakacağız daha sonra da un ufak ederek denize savuracağız!”¹⁶⁰ âyetini açıklamıştır. Âyetin, Hafsa’nın mushafında " فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ " “Haydi git! Dünya hayatında sana düşen bana dokunmak yok demektir.” şeklinde geldiğini söylemiştir. Muhakkik, söz konusu kıraati kaynaklarda bulamadığını ifade etmektedir.¹⁶¹

Yaptığımız araştırmada mezkûr rivâyeti de kaynaklarda tespit edemedik. Kıraatler ile alakalı genel değerlendirmemizi rivâyetleri zikrettikten sonra yapacağız.

2.27. Rivayet: İbn Mesud Mushafına Göre Âyetin Tefsiri

" مَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلَّذِي الْقُرَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَإِنَّ السَّبِيلَ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ " Mâtürîdî, "الأغنياء مِنْكُمْ وَمَا آتَيْكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَيْكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ " Allah’ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey’ olarak verdikleri, Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Şüphesiz ki Allah cezalandırmada çok çetindir.”¹⁶² âyetini tefsir ederken "Peygamber size ne vermişse onu alın." cümlesine dair bazı açıklamalar yapmıştır. Mezkûr cümlenin İbn Mesûd mushafına göre ‘emretmek’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Muhakkik, İbn Mesûd’a nispet edilen bu kıraati tespit etme imkanının olmadığını ifade etmektedir.¹⁶³

Yaptığımız araştırmada rivâyeti, Te’vîlât dışında herhangi bir kaynakta tespit edemedik. Ayrıca rivâyetin tefsiri bir cümle formunda zikredildiği görülmektedir.

2.28. Rivayet: Ayette Geçen حيث أتى İbaresini

Müfessirimiz, "وَالْقِيَامَ فِي يَمِينِكَ تَلْقَفُ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٌ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى " “Sağ elindekini at. Onların yaptıklarını yutsun. Onların yaptıkları bir sihirbaz hilesinden ibarettir. Sihirbaz ise ne olursa olsun başarıya ulaşamaz.”¹⁶⁴ âyetini tefsir ederken bazı kıraat

¹⁶⁰ Tâha 20/97.

¹⁶¹ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l Kur’ân, 9/230. (Dipnot No: 1).

¹⁶² el-Haşr 59/7.

¹⁶³ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l Kur’ân, 15/71.

¹⁶⁴ Tâha 20/69.

farklılıklarına dikkat çekmiştir. Şöyle ki "حيث أتى" ibâresinin İbn Mesûd kıraatine göre "أين" "حيث أتى" olduğunu nakletmiş, bazılarının ise bu ibâreyi "حيث كان" şeklinde okuduklarını ifâde etmiştir. Bu bağlamda Kisâî'den (ö.189/805) nakille "حيث و حوث" ifadelerinin iki ayrı lehçe olduğunu nakletmekte, Muhakkik, bu rivâyeti Kisâî'den nakille bulamadığını söylemektedir.¹⁶⁵

Yaptığımız araştırmada rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Muhakkikin de belirttiği üzere rivayet, Kisâî'den nakledilmeksizin kaynaklarda "حيث و حوث لغتان جيدتان" "حيث" *"Haysü ve Havsünün iki yeni lügat olduğu, Kur'ân'da yer alan"* kullanımının daha fasih olduğu zikredilmektedir.¹⁶⁶

Mezkûr kullanımın herhangi bir kimseye nispet edilmeden nakledildiği görülmektedir. Bu da her ne kadar nispeti belli olmasa da rivâyetin Kisâî'den nakledilmiş olabilme ihtimalini taşımaktadır. Mâtürîdî'de geçen bu rivâyetin dil kullanımlarında dil âlimlerince kullanılmış olabilme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bu da önemli bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır.

Yukarıdaki rivayet değerlendirmeleri göz önüne alındığında, Tevîlât'ta kaynağı tespit edilemeyen kıraat rivâyetlerinin sayısının 7 olduğunu görmekteyiz. Bu rivâyetlerin 6 tanesi İbn Mesûd, bir tanesi ise Hafsa'nın mushafına nispetle zikredilmiş, fakat bu rivâyetlerin kaynağı tespit edilememiştir.

Bu noktada İbn Mesûd'un Kur'ân ilimleri bakımından çok önemli bir yerinin olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Çünkü o, Hz. Peygamberin övgüsüne mazhar olmuş bir sahabîdir. Aynı zamanda kaynaklarda Hz. Peygamberin Cebrâil'e Kur'ân'ın son okunuşunu ifade eden Arza-i Ahîre'ye şahit olduğu da zikredilmektedir.

Tüm bunlara ilâveten kaynaklarda kıraatler ile alakalı farklı bilgileri görmek mümkündür. Kendisinin topladığı ve adına izâfe edilen bir Mushaf nüshası vardır. Bu nüshanın, Halife Ebû Bekir tarafından bir araya getirilip Osman tarafından çoğaltılan resmî Mushaf'tan ayrıldığı belli başlı noktalar, sûrelerin tertibi, bazı kelimelerin imlâsı ve yer yer tefsir kabilinden ilâvelerin bulunması gibi hususlardır. Ona ait nüshada bulunan açıklama mahiyetindeki ilâveler ve farklı kıraat şekilleri kendisinden sonraki

¹⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 9/213. (Dipnot No: 8).

¹⁶⁶ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab* (Dâru'l-meârif, 2007), 1/139.

fikir hayatına tesir ettikten başka, Kur'an hükümlerini öğrenme ve bilinmesi güç kelimeleri açıklama yönünden de faydalı olmuştur.''¹⁶⁷

Yukarıdaki bilgiler göz önüne alındığında İbn Mes'ûd mushafının resmî mushaftan farklı yönlerinin olduğu, tefsir mâhiyetinde birtakım açıklamaların olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum rivâyetleri incelememiz esnasında zikredildiği üzere bu rivâyetlerin tefsiri birer açıklama kabilinden aktarılmış olabileceği hususu güç kazanmaktadır.

İmam Mâtürîdî'nin mezkûr rivâyetleri İbn Mes'ûd'a âit rivâyetlerin bulunduğu bir kaynaktan almış olabilme durumu da söz konusudur. Mezkûr rivâyetlerin aslının olmama durumu da muhtemeldir. Bu sebeple *Te'vîlât*'ta kıraat farklılıklarını ihtiva eden ve kaynağı tespit edilemeyen bu rivâyetlerin, aslı tespit edilinceye kadar ilgili kişilere aidiyetinde şüphe hasıl olmaktadır.

¹⁶⁷ İsmail CERRAHOĞLU ‘‘ Abdullah b. Mes'ûd'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 8 Aralık 2020).

BÖLÜM 3: MAKTU' OLUP KAYNAĞI TESPİT EDİLEMEYEN RİVÂYETLER

İmam Mâtürîdî *Te'vilât'ta* âyetleri tefsir ederken merfu ve mevkuf rivâyetlerin yanı sıra birçok maktu' rivâyetten de yararlanmaktadır. Maktu' hadis tâbiûna nispet edilen hadistir.¹⁶⁸ Müellif tabiûn'un önde gelen müfessirlerinin görüşlerini nakletmek suretiyle birçok âyeti tefsir etmiştir. Bu bölümde maktu' olup kaynağı tespit edilemeyen rivâyetleri ele alacağız.

3.1. Rivayet: İnsanlardan Olan İpin (وحبل من الناس) Mahiyeti

İmam Mâtürîdî, *ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ أَيْنَ مَا تُخَفُّوْا إِلَّا جَبَلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَآؤُا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ* "ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ أَيْنَ مَا تُخَفُّوْا إِلَّا جَبَلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَآؤُا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ" *Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuş; Allah'ın gazabına uğramışlar ve aşağılanmaya mahkûm olmuşlardır. Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu (cüretleri de) onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır.*"¹⁶⁹ âyetini tefsir ederken "وحبل من الناس" "insanlardan bir ip" ifadesinin mahiyetini değerlendirmiştir. Müfessir, Mukâtil b. Süleyman'a (ö.150/767) nispetle "Mukâtil buradaki insan, Allah Rasûlüdür dedi." rivâyetini nakletmiştir. Muhakkik, rivâyeti Kurtubî'nin kimseye nispet etmeden naklettiğini ifade etmektedir.¹⁷⁰

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti, Mukâtil b. Süleyman'a nispet edilen tefsirde tespit ettik.¹⁷¹ Mahmud Şehhâte tarafından neşredilen bu eserde yer alan rivâyetlerin büyük çoğunluğunun hadis mecmualarında tespit edildiği bilgisi mevcuttur. Bununla birlikte Hafız Hüseyin ez-Zehebî'nin, bu tefsirin içerisinde altı yaşında bir çocuktan nakiller bulunduğu gerekçesiyle Mukâtil'e ait olmadığını, tefsirin Mukâtil'den sonra yazıldığını ya da tefsire ilâvelerde bulunulduğunu zikretmektedir.¹⁷²

¹⁶⁸ Askalânî, *Nüzhetü'n-naẓar*, 1/113.

¹⁶⁹ Âl-i İmrân 3/112.

¹⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 2/392. (Dipnot No: 4).

¹⁷¹ Abdullah Mahmûd Şehhâte, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Müessesetü't-târîh-i'l-arabî, 2002–1423), 1/296.

¹⁷² Ömer Türker "Mukâtil b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Ağustos 2020).

Tüm bu bilgiler, içerisinde her ne kadar Mukâtil'e ait rivâyetler bulunsa da tefsirin tamamının Mukâtil b. Süleyman'a aidiyeti hususunda şüphe hasıl olmaktadır. Ayrıca rivâyetin Kurtubî tefsirinde nakledilmesi ve *Te'vîlât* öncesi kaynaklarda da yer almadığı hususu göz önüne alındığında rivâyetin *Te'vîlât'tan* alınmış olması muhtemeldir. Çünkü Kurtubî'nin yer verdiği bazı rivâyetlerin Mâtürîdî'nin aktardığı rivâyetlerle birebir örtüştüğü görülmektedir.

3.2. Rivayet: İstişare

Müfessir "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ" *"Onlara sırf Allah'ın lütfuyla yumuşak davrandın. Eğer sert, katı kalpli olsaydın, şüphesiz ki onlar etrafından dağılıp giderlerdi. Öyleyse onları affet, onların affını dile, o iş hakkında onlara istişare et, karar verdiğinde de Allah'a güven, muhakkak Allah kendisine güvenenleri sever."*¹⁷³ âyetini tefsir ederken âyette geçen "إن الله ورسوله غنيان عن مشاورتكم ولكنه أراد أن" ifadesini Hasan-ı Basrî'den nakille "يشاورهم في الأمر" "يكون سنة لأمتي" *"Allah ve Rasûlünün sizinle istişare etmeye ihtiyacı yoktur. Fakat Allah istişârenin ümmetime sünnet olmasını istemiştir."* rivâyetini nakletmiştir. Muhakkik ise rivâyeti bulamadığını belirtmektedir.¹⁷⁴

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti Hasan-ı Basrî'ye nispetle tespit edemedik. Bu sebeple rivâyetin Hasan-ı Basrî'ye isnadında şüphe olduğu görülmektedir.

3.3. Rivayet: Ayetteki Sefihlerin Kafirler Olduğu

Müellifimiz önceki rivayetlerde geçtiği üzere âyette geçen bir kelimeyi bir rivâyetle açıklamaktadır. "وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا" *"Allah'ın sizin geçiminize bir dayanak olarak kıldığı mallarınızı akli ermeyenlere vermeyin; o mallar ile onları yedin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin."*¹⁷⁵ âyetinin tefsirinde âyette geçen "السفهاء" kelimesine Hasan-ı Basrî'nin "Kâfirler" anlamını verdiğini söylemiştir. Muhakkik, rivâyeti kaynaklarda tespit edemediğini,

¹⁷³ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 2/458. (Dipnot No: 8).

¹⁷⁵ en-Nisâ 4/5.

Hasan-ı Basrî'nin bu kelimeyi "küçükler ve kadınlar" şeklinde açıkladığını ifade etmektedir.¹⁷⁶

Yaptığımız araştırmada muhakkikin de zikrettiği üzere Hasan-ı Basrî'nin bu kelimeye "küçükler ve kadınlar" anlamı verdiği görülmektedir.¹⁷⁷ Bununla birlikte Semerkandî'nin söz konusu rivâyeti kimseye nispet etmeksizin "لا تدفعوا إلى الكفار" "Kâfirlere vermeyin/ödemeyin denilir" şeklinde aktardığını tespit ettik.¹⁷⁸ Semerkandî, rivayeti temrîz sigasıyla aktarmıştır. Rivâyetin Hasan-ı Basrî'ye nispetinde şüphe oluşmuştur. Ayrıca Mâtürîdî'nin bunu tefsirde bir görüş olarak istimal ettiği görülmektedir.

3.4. Rivayet: Ayetin Ehl-i Küfür İçin İndiği

İmam Mâtürîdî "إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ" "Allah'a ve peygamberine karşı savaş açanların ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası, ya öldürülmeleri yahut asılmaları veya el ve ayaklarının çapraz kesilmesi ya da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu, onların bu dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır." âyetinin sebab-i nüzulünü izah etmektedir.

Bu bağlamda şu rivayeti nakletmektedir: "الآية نزلت في أهل الكفر" "Bu âyet, ehl-i küfür hakkında nâzil olmuştur."

Müellif, bu görüşün Hasan-ı Basrî'ye âit olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebinin ise her bir kâfirin Allah ve Rasûlüne savaş açması ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarması olarak beyan etmektedir. Mâtürîdî'nin bu rivâyeti benimsediği görülmektedir. Muhakkik, sebab-i nüzülle alakalı olarak söz konusu rivâyeti Hasan-ı Basrî'ye nispetle tespit edemediğini, İbn Abbas'a nispetle böyle bir rivâyetin geldiğini zikretmektedir.¹⁷⁹ Yapmış olduğumu araştırmada âyetin sebab-i nüzulüne dair olan rivâyeti Hasan-ı Basrî'ye nispetle kaynaklarda tespit ettik. Taberî, tefsirinde Hasan-ı Basrî'den nakille

¹⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 3/21. (Dipnot No: 9).

¹⁷⁷ Taberî el-Bağdâdî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 7/561.

¹⁷⁸ Semerkandî, *Baḥrû'l-'ulûm*, 1/281.

¹⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 4/209. (Dipnot No: 1).

isnad zincirini de zikretmek suretiyle âyetin şirk ehli için indiği rivâyetini nakletmektedir.¹⁸⁰

Te'vîlât'ta sebep-i nüzûle dair merfû ve mevkuf rivâyetlerin yanı sıra maktu' rivâyetlerin de kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca daha önce işaret ettiğimiz rivâyetler de göz önüne alındığında Taberî'nin Mâtürîdî'nin rivayet kaynaklarından birisi olabileceği muhtemel görünmektedir.

Müfessir aynı âyet bağlamında mütekaddimûndan bâzılarına göre âyetin Urenîlerin öldürülmesinden sonra nâzil olduğunu ifâde ederek İbn Sîrîn'e nispetle "نزلت الآية بعد قتل"

"العربين" şeklinde bir bilgi aktarmıştır.¹⁸¹

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti İbn Sîrîn'e nispetle tespit edemedik. Mâtürîdî'nin söz konusu rivâyeti bir görüş olarak naklettiği ve üzerine herhangi bir hüküm kurmadığı görülmektedir. Her ne kadar rivâyetin Urenîler hakkında indiği şeklinde bilgiler kaynaklarda yer alsa da söz konusu hâliyle rivayetinin nispetinde şüphenin söz konusu olduğunu söylememiz gerekmektedir.

3.5. Rivayet: Asâ Fiilinin Allah İçin Kullanılması

Müellifin pek çok alanda rivâyetlerden yararlandığı görülmektedir. Bu alanlardan bir tanesi de Arap Dili alanıdır. Müfessir "وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ عَبْدًا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ"

"Allah dilerse" demeden hiçbir şey hakkında, "Şu işi yarın yapacağım" deme! Şayet unutursan rabbini an ve "Ümid ederim ki rabbim bana, doğruya bundan daha yakın olan bir yolu gösterir" de." ¹⁸² âyetini tefsir etmiştir.

Âyetten geçen عسى fiili ile ilgili Hasan-ı Basrî'ye nispetle "عسى من الله واجب" "Asâ kelimesi Allah'a nispet edildiğinde vacip anlamındadır." rivâyetini zikretmekte Muhakkik, Hasan-ı Basrî'ye nispetle bu rivâyeti bulamadığını ifade etmiştir. Suyûtînin bunu farklı sahabîlere nispetle aktardığını zikretmiştir.¹⁸³

İmam Mâtürîdî'nin, tefsirinde bu kullanımı benimsediği görülmektedir. Rivâyeti naklettikten sonra âyeti tefsirinde "Rabbim beni muhakkak rüşde ve doğruya iletti."

¹⁸⁰ Taberî el-Bağdâdî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 10/244.

¹⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 4/211. (Dipnot No: 6).

¹⁸² el-Kehf 18/23-24.

¹⁸³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 9/42. (Dipnot No: 9).

anlamını kullanmak suretiyle Hasan-ı Basrî'ye nispet ettiği görüşü tefsirinde göstermektedir.

Araştırmamızda söz konusu rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda Hasan-ı Basrî'ye nispetle tespit edemedik. Bununla birlikte Semerkandî rivâyeti kimseye nispet etmeden nakletmiştir.¹⁸⁴

Rivayet, *Te'vîlât* ile aynı dönemdeki bir kaynakta İbn Abbas'a nispetle mevkûf olarak nakledilmektedir.¹⁸⁵ *Te'vîlât* sonrası kaynak taramasında ise mezkur rivâyeti aynı lâfızlarla Hasan-ı Basrî'ye nispetle tespit ettik.¹⁸⁶

Cessas'ın rivâyeti Mâtürîdî ile aynı şekilde rivayet etmesi ve Mâtürîdî öncesi kaynaklarda rivâyetin aynı şekilde nakledilmemesi gibi hususlar göz önüne alındığında Cessas'ın da *Te'vîlât*'tan bir tefsir kaynağı olarak yararlanmış olabilir.

3.6. Rivayet: Âyette Geçen Akıl Sahiplerinin Mahiyeti

Mâtürîdî, "الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى كُلُوا وَارْزُقُوا " *Yeryüzünü size bir beşik olarak yapan ve onda sizlere yollar açan ve size gökten su indiren Allah'tır. O suyla her çeşitten çift çift bitkiler yarattık. Siz onlardan yiyecek, hayvanlarınızı da otlatın. Hiç şüphesiz bunlarda akıl sahibi kimselerin çıkaracağı dersler vardır.*"¹⁸⁷ âyetini tefsir ederken âyette geçen "akıl sahipleri" ifadesini açıklamıştır. Müfessir, Hasan-ı Basrî'den " *Hiç şüphesiz bunda kendilerine yasaklanan şeylerden kaçınan kimseler için ibretler vardır.*" rivayetine yer vermiştir. Muhakkik, Hasan-ı Basrî'ye nispetle bulamadığını Dahhâk'tan böyle bir naklin olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁸

Yaptığımız kaynak taramasında rivayet *Te'vîlât* öncesi ve sonrası kaynaklarda Hasan-ı Basrî'ye nispetle tespit edemedik. Mâtürîdî'ni rivâyeti âyetin tefsirinde birkaç görüşten biri olarak nakletmekte, rivâyetin üzerine herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Rivayet ile ilgili değerlendirmemizi de Hasan-ı Basrî ile ilgili rivâyetlerin tümünü zikrettikten sonra yapacağız.

¹⁸⁴ Semerkandî, *Baḥrû'l-'ulûm*, 1/381.

¹⁸⁵ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm* (Mektebet-ü Nizâr, 1419), 9/3001.

¹⁸⁶ Cessas, *Ahkâm-u'l-Kur'ân*, 1994, 2/314.

¹⁸⁷ Tâhâ 20/53-54.

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 9/205.

3.7. Rivayet: “Onlar Benim İzimdeler” Cümlesi

Müfessirimiz " *Allah; " Halkının* وَمَا أَغْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى قَالَ هُمْ أَوْلَاءُ عَلَى أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى " *İçinden seni aceleyle ayrılmaya sevk eden neydi ey Mûsâ! "Onlar benim peşimdeler; ey rabbim, benden hoşnut olasın diye sana gelme hususunda acele ettim* "¹⁸⁹ âyetini tefsir ederken âyette geçen “onlar benim izimdeler” cümlesini beyan etmiştir. Hasan-ı Basrî ve Katâde’den "تركهم على ديني وسبيلي" “Onları dinim ve yolum üzere bıraktım.” rivâyetini aktarmıştır. Muhakkik ise rivayeti bulamadığını ifade etmiştir.¹⁹⁰

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti hiçbir kaynakta tespit edemedik. Mâtürîdî âyetin tefsirinde ifadenin iki te’vîli olduğunu zikretmekte, ikinci te’vîli bu rivâyetin ardından nakletmektedir. Bu da Mâtürîdî’nin söz konusu rivâyeti kabul ettiğini göstermektedir.

3.8. Rivayet: İslam Şeriatına Bağlı Rahipler

İmam Mâtürîdî "الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ هَلْ دَمَرَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ" *"Onlar yalnızca "Bizim rabbimiz Allah'tır" demelerinden ötürü haksız yere beldelerinden çıkarılmış kimselerdir. Şayet Allah insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemeseydi, manastırlar, kiliseler, havralar ve Allah'ın adının çokça anıldığı mescidler yıkılır giderdi. Allah dinine yardım eden kimselere kesinlikle yardım edecektir. Hiç şüphesiz Allah güçlüdür, mutlak galiptir."*¹⁹¹ âyetini tefsir ederken kiliselerin havraların Allah'ın engellemesi ile yıkılmadıklarını ifade etmek için birkaç görüş nakletmiştir. Bu bağlamda Hasan-ı Basrî’den "إن في الصوامع و البيع و الكنائس من الرهبان و الأحبار من يتمسك بالإسلام وشرائعه فيدفع بهم عمن لا يتمسك منهم" *"Hiç şüphesiz manastırlar, havralar ve kiliselerde İslâm ve şeriatine bağlı rahipler vardır. Allah onların vesilesiyle İslam ve şeriatine sarılmayanlara gelecek azabı engellemektedir."* rivâyetini serdetmiştir. Muhakkik ise bu rivâyeti bulamadığını ifade etmektedir.¹⁹² Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti muhakkikin de belirttiği üzere hiçbir kaynakta tespit edemedik.

¹⁸⁹ Tâhâ 20/83-84.

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 9/220. (Dipnot No: 5).

¹⁹¹ el-Hac 22/40.

¹⁹² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 9/385. (Dipnot No: 1).

3.9. Rivayet: Ayette Geçen " الحمد لله " İfadesi

Müfessir " الحمد لله " *"Allah diridir, Allah'tan başka ilah yoktur. O halde içten bir dindarlıkla ve bağlılıkla Allah'a dua edin. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir."*¹⁹³ âyetinin tefsirinde âyette geçen " الحمد لله " ifadesinden maksadı açıklamak için bir rivayet nakletmiştir. Hasan-ı Basrî'den "هذا على

"Bu cümle, Allah'ın insanlara "Elhamdülillah" demelerini öğretmesidir." rivâyetini sunmuştur. Muhakkik, kaynaklarda Hasan-ı Basrî'ye nispetle böyle bir rivâyeti bulamadığını ifade etmektedir.¹⁹⁴

Yaptığımız kaynak taramasında mezkûr rivâyeti de Hasan-ı Basrî'ye nispetle tespit edemedik.

Müellifin kaynağı tespit edilemeyen maktu' rivâyetlerin büyük kısmını Hasan-ı Basrî'den naklettiği görülmektedir. Mevkuf rivâyetlerde Abdullah b. Abbas'tan nakillerin kaynağı tespit edilemediği gibi maktu' rivâyetlerde de Hasan-ı Basrî'den gelen rivâyetlerin büyük bir kısmı kaynaklarda tespit edilememiştir.

İmam Mâtürîdî söz konusu rivâyetleri aktarırken net ve kesin ifadeler kullanmıştır. Bu kesin ifadelerin zımnından kaynakları tespit edilemeyen bu rivâyetlerin aslının var olduğuna dair bir izlenim meydana çıkmaktadır. Bundan dolayı rivâyetlerin henüz gün yüzüne çıkmamış bir kitaptan nakledilme ihtimali her zaman söz konusudur.

¹⁹³ el-Mü'min 40/65.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 13/86. (Dipnot No: 6).

BÖLÜM 4: KİMSEYE NİSPET EDİLMEYEN TEMRİZ SİGASIYLA RİVÂYET EDİLİP KAYNAĞI TESPİT EDİLEMEYEN RİVÂYETLER

Te'vîlât'ü'l-Kur'ân'da yer alan rivâyetlerden bazılarının kimseye nispet edilmeden temrîz sigalarıyla aktarıldığı görülmektedir. Özellikle kaynağı tespit edilemeyen rivâyetlerin bir kısmı da bu şekilde nakledilmiştir. Bu da rivâyetin aslî kaynaklardaki yerinin tespiti açısından içerisinde oldukça zorluk barındıran bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu rivâyetleri incelediğimizde Mâtürîdî'nin rivâyetleri yer yer "قيل" şeklinde aktardığı, yer yer "روي" şeklinde temrîz sigaları ile sunduğu müşahade edilmektedir. Şu da var ki "*Mâtürîdî'ye göre manası anlaşıldıktan sonra ayete dair isnad zorunlu değildir. Bu nedenle o rivâyetleri çoğunlukla meçhul kalıplarla nakleder.*"¹⁹⁵

Mâtürîdî "روي في الخبر-روي في الأثر" şeklindeki ifadeleri de yaygın olarak kullanmaktadır. Müellifin Hz. Peygamberden gelen rivâyetleri "عن النبي صل الله عليه وسلم" ifadesiyle naklettiği göz önüne alındığında "روي في الخبر-روي في الأثر" şeklinde aktardığı rivâyetlerin kimlerden nakledildiği hususunda bir ihtilaf durumunun olması muhtemeldir. Muhakkikin ise genel olarak bu ifadeleri hadis olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Hadis usulü kaynaklarında da haber ifadesinin hadis kelimesinin müradifi olarak değerlendirildiğini, ancak bazılarının hadisi Hz. peygamberden rivayet edilenler, haberi ise Hz. Peygamber dışındakilerden rivayet edilenler olarak kabul ettiğini görmekteyiz.¹⁹⁶ İmam Mâtürîdî'nin bu rivâyetleri hangi bağlamda naklettiğini ise net olarak tespit etmek oldukça zor görünmektedir. Çünkü bu rivâyetlerin içerisinde hadis gibi görünen rivâyetler olduğu gibi mana dizilimi açısından hadise benzemeyen rivâyetler de mevcuttur. Ancak Mâtürîdî'nin haber kavramını genellikle Hz. Peygamberden nakledilen rivâyetler için kullandığı da söylenmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Veysel Gengil, "Taberî ve Mâtürîdî'den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs - Ehl-i Re'y Tefsirleri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (29 Haziran 2020), 144.

¹⁹⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* (Dimeşk: Dâr-u'l-minhâc-i'l-kavîm, 2019-1440), 1/41.

¹⁹⁷ Prof. Dr. Nuri Tuğlu "İmam Mâtürîdî'nin Hadis Anlayışı" *İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü* ed. Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 198.

Bu rivâyetlerin bir kısmının kelâm-ı kibâr kabilinden, bir kısmının ise farklı konuları desteklemek amacıyla âyetlerin tefsirinde nakledilmiş olmaları da mümkündür. Bu bölümde söz konusu rivâyetlerin hangi bağlamda kullanıldıklarını değerlendireceğiz.

4.1. Rivayet: Salih Kadının Cennetin Anahtarı Olduğu

İmam Mâtürîdî, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَرْتَصِنُ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغَ أَجَلُهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا " " فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ " *"Sizden ölenlerin arkada bıraktıkları eşleri kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri için, normal ölçüler çerçevesinde yapıp ettiklerinden dolayı size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden hakkıyla haberdardır."*¹⁹⁸ âyetini tefsir etmiştir. Normal insanda üç gün olan yas tutma süresinin, kocası vefat eden kadında dört ay on gün olduğuna dair bir rivayet nakletmiştir. Aynı zamanda kadının yas tutmasının sebebini evlilik nimetini kaybetmesine bağlamaktadır. Yas tutmanın baba ve çocuğunun ölmesi durumunda bu kadar süre olmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda "روي في الخبر أن المرأة الصالحة مفتاح الجنة" *"Bir haberde iyi kadın cennetin anahtarıdır"* diye rivayet edilmektedir.¹⁹⁹ rivayetini aktarmaktadır. Muhakkik, rivâyete anlam bakımından çok yakın olmasa da farklı bir rivayet aktarmıştır.¹⁹⁹

Yaptığımız araştırmada rivâyeti kaynaklarda hadis olarak tespit edemedik. Böyle bir cümlelerin hadis olarak değerlendirilmesi de muhtemel görünmektedir. Çünkü benzer manalarda hadislerin vârid olduğu malumdur. Ancak bazı kitaplarda bu cümleye yakın manadaki ifadeler kelâm-ı kibâr kabilinden nakledilmektedir. Bu rivâyetin de bu bağlamda zikredilmiş olması mümkündür. Çünkü İmam Mâtürîdî Hz. Peygamberden bir rivayet naklettiğinde bu rivâyetin Hz. Peygamberden aldığını açıkça vurgulamaktadır. Değerlendirdiğimiz merfû rivâyetlerde bu husus dikkat çekmektedir. Mezkûr sebeple haber ve eser şeklinde gelen rivâyetlerin hadis olabileceği gibi hadis olmaması da mümkündür.

¹⁹⁸ el-Bakara 2/234.

¹⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 2/94. (Dipnot No: 4).

4.2. Rivayet: Mümin Kimse

Müfessirimiz, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبَتَّغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ "Ey inananlar! Allah'ın dünyaya sunduğu şeyleri araştırın ve kendinizi bilgin. Çünkü Allah size bir lütfte bulundu. Bu nedenle iyice anlayıp dinleyin. Şüphesiz ki Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." ²⁰⁰ âyetindeki "İyi anlayıp dinleyin." ifadesini desteklemek üzere bir rivayet nakletmiştir. Rivayet şu şekildedir: رَوَى فِي الْخَبَرِ الْمُؤْمِنَ وَقَافَ وَزَانَ

"Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: Mü'min çokça duran, çokça ölçüp biçendir. Çokça durandır, şüpheli hususlarda durur. Çokça ölçendir, işleri ölçer ve en faziletli olanını seçer." Muhakkik ise rivâyeti bu şekilde bulamadığını zikretmektedir. ²⁰¹

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti aynı lâfızlarla tespit edemedik. Aslî kaynaklarda tespit edemediğimiz bu rivâyetin tefsirde delil olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca rivâyetin hadis olarak mı nakledildiği yoksa hadis olmayan bir rivayet olarak mı aktarıldığı hususu da net değildir.

4.3. Rivayet: Hikmet

Müellif لَا تَطْرُدُ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ "Rablerinin rızasını umarak sabah ve akşam Allah'a yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana hiçbir sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara hiçbir sorumluluk yoktur ki onları yanından kovup da zalimlerden olursun." ²⁰² âyetini tefsir ederken âyette yer alan "zâlimlerden olursun." kısmındaki zulüm kelimesinin farklı manalarına değinmektedir. Müellifimiz, zulüm kelimesinin şirk ve küfür anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Fakat âyette geçen zulümden kastın hikmeti layık olduğu yere koymamanın olabileceğini söylemektedir. ²⁰³ Bu bağlamda aktardığı

²⁰⁰ en- Nisa 4/94.

²⁰¹ Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l Kur'ân, 3/425. (Dipnot No: 7).

²⁰² en-Nisa 4/94.

²⁰³ Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l Kur'ân, 5/74.

"أَنَّ مَنْ وَضَعَ الْحِكْمَةَ فِي غَيْرِ أَهْلِهَا فَقَدْ ظَلَمَهَا وَمَنْ مَنَعَهَا عَنْ أَهْلِهَا فَقَدْ ظَلَمَهُمْ"

"Her kim hikmeti layık olmayana verir ise ona zulmetmiş, her kim de hikmeti ehil olana vermezse onlara zulmetmiş olur." Rivâyetini sunmaktadır. Muhakkik, söz konusu rivâyeti bu lâfızlarla bulamadığını ifade etmektedir.²⁰⁴

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti Mâtürîdî öncesi bir kaynakta tespit ettik. Rivayet meşhur dil âlimi Kâsım b. Sellâm'ın Kitâb-u'l-emsâl isimli eserinde yer almaktadır. Söz konusu rivayet, bu eserde hadis olarak nitelendirilmektedir. Kâsım b. Sellâm bu bağlamda zulüm kavramının "bir şeyi konumu dışında farklı bir yere koyma" olarak açıklamaktadır.²⁰⁵

Hadis olarak nitelendirilen bu rivâyetin isnâdı ve sıhhat değerine dair eserde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Rivâyetin mesel kabilinden bir cümle olarak nakledilmiş olması da ihtimal dahilindedir.

İmâm Mâtürîdî'nin söz konusu rivâyeti Kâsım b. Sellâm'ın eserinden aktarmış olması da muhtemeldir. Değerlendirmesini yaptığımız merfû rivâyetlerde de Mâtürîdî'nin kendinden önce bir kaynak olmak üzere Kâsım b. Sellâm'ın "Garîbü'l-Hadîs" isimli eserinden rivâyette bulunduğunu tespit etmiştik. Bu da Mâtürîdî'nin dil konusunda meşhur bir dil âlimi Kâsım b. Sellâm'ın eserlerine önem verdiğini ve bu âlimin eserlerinden rivâyette bulunduğunun bir göstergesidir.

Mâtürîdî'nin Kâsım b. Sellâm'dan rivâyetleri bulunduğu için bu noktada eser hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu eserde "Ebû Ubeyd mesel haline gelmiş on yedi hadisin bir kısmını açıkladıktan sonra derlediği 1386 meseli 19 bölüm ve 270 bab halinde ele almıştır. Bu bölümlerde dil ve konuşma, insanın özellikleri, güzel ahlâk, dostluk ve kardeşlik, ilim, çeşitli ihtiyaçlar, zulüm ve kötü huylar gibi konulara dair meselleri bir araya getirmiş, bunları izah ederken kimlerden faydalandığını da belirtmiştir."²⁰⁶

²⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 5/74. (Dipnot No: 8).

²⁰⁵ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *el-Emşâl*. (Dimeşk: Dâr-u'l-me'mûn li't-türâs, 1980-1400), 1/260.

²⁰⁶ Zülfikâr Tüccar "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ağustos 2020).

4.4. Rivayet: Cehennem Ateşi

"وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَن قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ

"بَيْنَهُمْ أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ " *"Cennet ehli cehennemliklere, "Biz rabbimizin bize vaat etmiş*

olduklarını hak olarak bulduk; siz de rabbinizin size vaat ettiklerini gerçek buldunuz mu?" diye seslenir. "Evet!" derler. Ve aralarından bir duyurucu, "Allah'ın lâneti

zalimlerin üzerine olsun!" diye bağırır.'²⁰⁷ âyetini tefsir ederken âyette cennet ve

cehennem ehlinin birbirlerine sesleneceğinden hareketle mukadder bir soruyu zihninde

canlandırmıştır. Bu soru *"cennet ve cehennem genişliğine dair bazı hadisler olduğu*

halde nasıl olur da bu ikisi kadar yakın olur?" sorusudur. Bu bağlamda cehennem ile

alakalı bir rivayet nakletmiştir. Rivayet şu şekilde gelmiştir: "أَنَّ شَرَارَةَ مِنْهَا لَوْ وَقَعَتْ فِي الدُّنْيَا لَأَحْرَقَتْهَا"

"Cehennem ateşinden bir parça dünyaya düşse, dünyayı yakar.". Müfessirimiz rivâyeti kimseye nispet etmeden aktarmıştır. Muhakkik ise rivâyeti bu lâfızlarla tespit edemediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte mana olarak yakın sayılabilecek uzun bir hadis sunmuştur.²⁰⁸

Yaptığımız araştırmada rivâyeti aynı lâfızlarla *Te'vilât* öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Ancak rivâyetin *Te'vilât* sonrası kaynaklarda aynı lâfızlarla kullanıldığını

tespit ettik.²⁰⁹ İsmâil Hakkı Bursevî rivâyeti *Te'vilât'ta* olduğu gibi aynı lâfızlarla

tefsirinde aynı âyetleri tefsir ederken nakletmektedir. Bu durumda İsmail Hakkı

Bursevî'nin rivayeti *Te'vilât'tan* almış olması muhtemeldir. Bu bağlamda *Te'vilât'ın*

müfessirlerin kendisinden yer yer nakilde bulunduğu bir kaynak mesâbesinde olduğunu söyleyebiliriz.

4.5. Rivayet: سبب Kelimesi

"وَقَطَعْنَا لَهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقِيَهُ قَوْمُهُ أَنَّ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ

عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِجَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْعَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّٰ وَالسَّلْوَىٰ كُلُّوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ

"يَظْلِمُونَ" *"Biz İsrâiloğulları'nı nesillere göre on iki fırkaya ayırdık. Hani halkı kendisinden*

su istemişti de biz Mûsâ'ya, "Asânı taşa vur!" diye vahyetmiştik. Taştan on iki pınar

²⁰⁷ el-A'râf 7/44.

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât'l Kur'an*, 5/353. (Dipnot No: 5).

²⁰⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/166.

fişkardı. Her fırka kendi içeceği yeri bildi. Üzerlerine o bulutu gölgelik yaptık; onlara kudret helvası ile bıldırcın eti indirdik. "Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin." Onlar, bize değil ancak kendilerine kötülük ediyorlardı.'²¹⁰ âyetini açıklamıştır. "سيط" kelimesinin mâhiyeti hususunda farklı değerlendirmelere yer vermiştir. Mâtürîdî söz konusu kelime üzerine dil bilginlerinin görüşlerini detaylı şekilde açıklamıştır. Bu bağlamda Ebû Avsece'nin bu kelimeye "boy" anlamı verdiğini, İbn. Kuteybe'nin "kabile" anlamı verdiğini söylemiştir. Bu bağlamda bir kimsenin sıbtı'nın oğlunun oğlu demek olduğunu ifade etmekte "روي أن الحسن و الحسين سبطا رسول الله " "Hz. Hasan ve Hüseyin'in Rasulullah'ın iki sıbtı oldukları" rivâyetini nakletmiştir. Muhakkik, rivâyeti bu lâfızlarla bulamadığını söylemiş, Taberânî'den benzer manada bir rivayete yer vermiştir.²¹¹

Yaptığımız kaynak taramasında rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Ancak rivayet Mâtürîdî sonrası birçok kaynakta aynı lâfızlarla nakledilmektedir.²¹² Aynı zamanda erken bir dönem olarak Şîi tefsir kaynaklarında da rivâyeti aynı lâfızlarla tespit ettik.²¹³ Ancak rivâyetin temel kaynağı ve sıhhati hususunda kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlamadık.

4.6. Rivayet: Yalan Söylemekten Kaçınma

İmam Mâtürîdî, "فَاعْقِبْهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ" "Allah da kendisine verdikleri sözden döndükleri ve yalanladıkları için, huzuruna çıkacakları o güne kadar gönüllerine münafıklığı yerleştirdi."'²¹⁴ âyetini tefsir etmiştir. Âyette geçen sözden caymayı nifakla bağlantılı olarak açıklayarak, müminin yalandan ve sözden cayma gibi durumlardan kaçınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda "اجتنبوا الكذب "

"فإنه باب من النفاق و عليكم بالصدق فإنه باب من الإيمان" "Yalandan kaçın, çünkü yalan, nifaktan bir bölümdür, doğruluğa sarılın, çünkü doğruluk, imandan bir bölümdür." rivâyetini kimse

²¹⁰ el- A'râf 7/160.

²¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 6/86. (Dipnot No: 7).

²¹² Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-kütüb-i'l Arabî, 1407), 1/195. Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Daru İhyai't-türasi'l Arabî, 1420), 17/72.

²¹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen et-Tûsi, *et-Tibyan fi Tefsiri'l- Kur'an* (Beyrut: Dâru-ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2017), 1/471.

²¹⁴ et- Tevbe 9/77.

nispet etmeden "روي" şeklinde nakletmektedir. Muhakkik ise bu rivâyeti bulamadığını ifâde etmektedir.²¹⁵

Yaptığımız araştırmada rivâyeti Mâtürîdî öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Ancak rivayet Mâtürîdî sonrası bir kaynakta aynı lâfızlarla nakledilmektedir.²¹⁶ Suyûtî'nin söz konusu rivâyeti Katâde'den nakille aktardığını görmekteyiz. Rivayet *Te'vîlât'ta* ise "روي" lâfzıyla gelmiştir. Bu da Suyûtî'nin, rivâyeti farklı bir kaynaktan almış olabileceğine işaret etmektedir.

4.7. Rivayet: Münacat

Müellifimiz, "وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا" "Biz O'na Tûr'un sağından nida ettik ve onu sessizce yaklaştırdık."²¹⁷ âyetini tefsir ederken, âyette geçen "نجيا" kelimesinin mâhiyeti hususunda bazı açıklamalar yapmıştır.

Hiz. Musâ'dan "نجيا" olarak bahsedilmesini, Hiz. Musâ'nın nefsinin ihlaslı bir şekilde bağlamasına ve teslim etmesine bağlamaktadır. Bu bağlamda müfessir, namaz kılan kimseye "أنظر من تناجي" "Kime münacaatta bulunduğuna bak!" rivâyetini kimseye nispet etmeden nakletmiştir. Muhakkik, bu rivâyeti bulamadığını ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden anlam bakımından yakın bir rivayet nakletmiştir.²¹⁸

Yaptığımız araştırmada rivâyeti herhangi bir kaynakta tespit edemedik. Mâtürîdî'nin ise söz konusu rivâyeti herhangi bir hükme dayanak kılmadığını, âyette geçen bir ifadeyi tefsir kabilinden kullanmadığını görmekteyiz. Muhakkikin tespit ettiği yakın anlamlı hadisten hareketle Mâtürîdî'nin hadisi mana ile rivayet etmiş olması muhtemel görünmektedir.

4.8. Rivayet: İsrâfil'in Kanatları

Müfessir, الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلَّةَ وَرِثَاقٍ يُزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı

²¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 6/416. (Dipnot No: 6).

²¹⁶ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 4/248.

²¹⁷ Meryem 19/52.

²¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 9/146. (Dipnot No: 7).

elçiler kılan Allah'a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Kuşkusuz Allah her şeye kadirdir.”²¹⁹ âyetini tefsir ederken âyette geçen meleklerin elçiliği hususunda birtakım tespitler belirtmektedir. Meleklerin Allah tarafından ikişer, üçer, dörder kanatlı olarak yaratıldığını ve kanatları ile uçtuklarını söylemiştir. Daha sonra âyette geçen "يزيد" kısmını tefsir ederken de Allah'ın meleklerle iki, üç ve dört kanattan daha fazla verebileceğini kaydetmiştir. Bu bağlamda "ذكر أن لإسرافيل ستة أجنحة" "İsrâfil'in altı kanadı olduğu zikredilir" rivâyetini aktarmıştır. Muhakkik, söz konusu rivâyeti bu lâfızlarla bulamadığını ifade etmiştir. İsrâfil'in altı kanadı olduğuna dair farklı bir rivayete yer vermiştir.²²⁰ Rivayet "Hz. Âişe'nin Ka'b b. Ahbâr'a İsrâfil hakkında soru sorduğunu, Ka'b'ın da İsrâfil'in dört adet kanadığının bulunduğunu, ikisi ile uçtuğunu, bir kanadı ile giyindiğini bir kanadının ise omuzunda olduğunu" söylediği şeklinde aktarılmaktadır."²²¹

Mezkûr rivâyetin ise münker bir rivayet olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Te'vilât'ta geçen "İsrâfil'in dört kanadının olduğuna" dair rivâyetin kaynaklarda tespit edilememesi, rivâyetin sıhhati hususunda şüphe barındırmaktadır.

4.9. Rivayet: Güneş

Mâtürîdî, "والشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ هَٰذَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ" "Güneş, kendine ait bir yörüngeye göre akıp gider. Bu, çokça güçlü ve her şeyi en iyi bilen Allah'ın takdiridir."²²² âyetini beyan etmiştir. Güneşin yörüngesi ve yerleşik düzeni ifadesini açıklamak üzere bir rivayet sunmuştur. Rivayet şu şekilde nakledilmiştir: "أَنتَ إِذَا غَرَبْتَ تَرْفَعُ إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ فَتَخِرُ اللَّهُ سَاجِدَةً تَحْتَ الْعَرْشِ ثُمَّ يُوَدِّنُ لَهَا بِاطْلُوعِ" "O, battığında yedinci kat semâya yükseltilmektedir. Böylece arşın altında Allah'a secde etmektedir. Daha sonra tekrar doğması için ona izin verilir."²²³ Muhakkik söz konusu hadisi kaynaklarda aynı lafızlarla bulamadığını ifade etmiştir. Ayrıca farklı manada bir hadis nakletmiştir.²²⁴ Yaptığımız araştırmada mezkûr rivâyetin aynı lâfızlarla olmasa da çok yakın lâfızlarla bir kaynaktan zikredildiğini tespit ettik.²²⁵

²¹⁹ Fâtır 35/1.

²²⁰ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l Kur'ân, 12/9. (Dipnot No: 9).

²²¹ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, Mu'cemü'l-evsâf (Kâhire: Dâru'l-haremeyn, ts.), 9/114.

²²² Yâsin 36/38.

²²³ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l Kur'ân, 12/82.

²²⁴ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l Kur'ân, 12/82. (Dipnot No: 12).

Söz konusu kaynaktan hareketle daha önce de geçtiği üzere Taberî'nin rivâyetlerinin İmam Mâtürîdî tarafından nakledilmiş olabilmesi kuvvetle muhtemeldir. İmam Mâtürîdî'nin mana rivâyetini sıkça kullandığını, mezkûr rivayet bağlamında da bu üslubu devam ettirmiş olduğu görülmektedir.

4.10. Rivayet: Amellerin Hayırlı ve Şerli Olanları

Müfessirimiz, "الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كُفْرًا مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُنْكَرٍ جَبَّارٍ" *"O kimseler kendilerine ulaşmış kesin bir delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hususunda tartışmaya girişmektedirler. Bu gerek Allah'ın katında gerekse inananların yanında büyük bir kine sebep olur. Allah, kendini beğenen her zorba olanın kalbini işte bu şekilde mühürler."*²²⁶ âyetinde geçen "كُفْرًا مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا" cümlesini tefsir ederken herhangi bir kimseye nispet etmeden konu bağlamında bir rivayet nakletmiştir. Rivâyetin bir bölümü "أَنَّ خَيْرَ أَعْمَالِكُمْ حُبُّ مَا أَحَبَّهُ اللَّهُ وَبُغْضُ مَا أَبْغَضَ اللَّهُ" *"Hiç şüphesiz sizin amellerinizin en hayırlısı, Allah'ın sevdiklerini sevmeniz, buğz ettiklerine de buğz etmenizdir."* şeklindedir. Mâtürîdî, bir başka kavle göre "شَرُّ أَعْمَالِكُمْ حُبُّ مَا أَبْغَضَهُ اللَّهُ تَعَالَى وَبُغْضُ مَا أَحَبَّهُ" *"Amellerinizin en şerlisi Allah'ın buğz ettiklerini sevmeniz, sevdiklerine ise buğz etmenizdir."* diyerek benzer manalı başka bir rivâyete yer vermiştir. Muhakkik, mezkûr rivâyete kaynaklarda ulaşamadığını ifâde etmektedir.²²⁷

Yaptığımız araştırmada rivâyetin iki formunu da kaynaklarda tespit edemedik. Ancak İmam Mâtürîdî'nin söz konusu rivâyeti aynı manalarda farklı şekillerde naklettiği ettiği görülmektedir.

²²⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/70.

²²⁶ el-Mü'min 40/35.

²²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 13/51. (Dipnot No: 7).

SONUÇ

Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli eserinin ülkemizde yapılan tahkikinde muhakkikler tarafından merfû, mevkuf, maktu' ve temriz sigasıyla nakledilen birtakım rivâyetlerin kaynaklarının tespit edilemediği vurgulanmıştır. Bazı rivâyetlerin ise hiçbir râviye nispet edilmeden temrîz sigası ile nakledildiği görülmektedir. Ayrıca yapılan tahkikte kaynağı tespit edilen rivâyetlerin Mâtürîdî öncesi ve sonrası ayrımı yapılmaksızın verildiği gözlemlenmiştir. Bazı rivâyetler yakın lâfızlarla nakledildiği halde, bazı rivâyetlerde lafız ve mana yakınlığı olmayan hadîsler aktarılmıştır.

Te'vîlât'ta rivâyetlerden bir kısmının yorumlanarak sunulduğu müşahede edilmektedir. Bazı rivâyetlerde hadislere bitişik olarak zikredilen ifadeler hadisten bir bölüm gibi algılanmıştır.

Yapılan detaylı araştırma sonucu bu rivâyetlerden bazılarının tahkikte dile getirildiği gibi kaynaklarının olmadığı, bazı rivâyetlerin ise tarih olarak *Te'vîlât*'tan önce ya da sonra veya aynı dönemde yazılan eserlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Birtakım rivâyetlerin temel hadis kaynakları dışındaki eserlerde, çok yakın lâfızlarla yer aldığı kaydedilmiştir.

Te'vîlât'ta kaynağı tespit edilemeyen bazı rivâyetlerin aslının olmadığı söylenebilir.

Ayrıca yapılan araştırmada, Mâtürîdî'nin rivâyetleri yer yer farklı lafızlar ile verdiği, mana ile rivâyete işaret edecek şekilde hadîslerde takdim ve te'hir veya yorum gibi birtakım tasarruflarda bulunduğu tespit edilmiştir.

Araştırmamızda Mâtürîdî'nin kaynaklarının neler olduğu hususunda birtakım bulgular elde edilmiştir. Şöyle ki Mâtürîdî'nin naklettiği rivâyetlerin bir kısmı Ebû Hanife'nin "*Müsned*" isimli eserinde veya onun senet zincirinde bulunduğu bir hadîste tespit edilmiştir. Bu eser her ne kadar imamın ölümünden sonra toplanmış olsa da içerisindeki rivâyetlerin kendisine âidiyeti hususunda farklı görüşler zikredilmektedir. Bununla birlikte rivâyetlerin kendisine ait olduğu düşünüldüğünde Mâtürîdî'nin kaynaklarından birisinin İmam Ebû Hanife'nin rivâyetleri olması muhtemeldir. Bunun yanında Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* isimli eserinin de İmam Mâtürîdî için bir kaynak olma ihtimali vardır.

Mâtürîdî'nin kendinden sonraki tefsirlere kaynaklık etmiş olması muhtemeldir. Özellikle Mâtürîdî sonrası müfessirler birçok rivâyeti *Te'vîlât*'ta yer aldığı şekliyle kitaplarına almışlardır.

Tüm bunlarla birlikte İmam Mâtürîdî muhtelif konuları rivâyetlerle desteklemektedir. Özellikle dil hususunda oldukça dakîk davranan Mâtürîdî, âyetlerde geçen birçok garip kelimeyi rivâyetlerle açıklamıştır. Bu rivâyetlerin çeşitliliği ise tefsire ayrı bir zenginlik katmıştır.

Matürîdî mevkuf rivâyetleri de kaynak olarak kullanmıştır. Kaynağı tespit edilemeyen bu rivâyetlerin büyük bir kısmının İbn Abbas'tan nakledildiği dikkat çekmektedir. Bu rivâyetlerin bir kısmının kaynaklarına erişilememiştir. Rivayetlerin bir kısmının İbn Abbas'a nispetle yazılan eserlerde olduğu görülmüştür. *Te'vilât*'ta kaynağı tespit edilemeyen maktu' rivâyetlerin birçoğu Hasan-ı Basrî'den nakledilmiştir.

İmam Matürîdî'nin tefsirinde naklettiği ve kaynağı tespit edilemeyen rivâyetlerin bir kısmı kıraatler ile alakalıdır. Yapılan araştırmada bu rivâyetlerin kaynağı bulunamamıştır. Bu rivâyetler İbn Mesud'un mushafına nispetle aktarıldığı aktarılmıştır. Ancak bu rivâyetler şaz olarak değerlendirilmiştir. Tefsir kabîlinden ve dil kullanımını destekleme hususunda bu rivâyetlerin kullanılabileceği söylenebilir. Mezkûr rivâyetler kıraat ilmi bağlamında şaz olarak değerlendirilen kıraatlerdir.

Kaynağı tespit edilemediği halde üzerine hüküm bina edilen bazı rivâyetlerin *Te'vilât*'ta yer alması eleştiriye açık bir durum olarak görülebilir. Fakat Mâtürîdî sonrası döneme ait tefsirlerde bu tür rivâyetlere yer verilmesi, bunların kaynağı henüz tespit edilemeyen eserlerden nakledilmiş olma ihtimalini barındırmaktadır. Çünkü mezkûr rivâyetler özelinde, Mâtürîdî bazı lafızları çeşitli ziyadeler ile aktarmıştır. *Te'vilât* sonrası eserlerde ise rivayetlerde ravi adı ve isnad zincirinin tamamıyla zikredilmesi gibi birtakım tasarrufların bulunduğu görülmektedir. Bu da bizim bilmediğimiz farklı bir kaynağın var olmasının ihtimal dahilinde olduğunu göstermektedir. Böylece rivâyetlerin henüz gün yüzüne çıkmamış bir kaynaktan alınma ihtimali kuvvetlenmektedir.

EKLER

EK 1. Te'vîlât'ta Kaynağı Tespit Edilemeyen Merfû Rivâyetlerin İstatistikleri

MATÜRİDİ ÖNCESİ KAYNAĞI OLANLAR	MATÜRİDİ SONRASI KAYNAĞI OLANLAR	MATÜRİDİ İLE YAKIN DÖNEMDEKİ RİVAYETLER	MANEN RİVAYET	YORUM İLE AKTARILAN RİVAYETLER	MERFÛ NAKLEDİLİP MAKTU' OLAN RİVAYETLER	KAYNAĞI TESPİT EDİLEMEYEN RİVAYETLER
2 Numaralı Rivayet	1 Numaralı Rivayet	7 Numaralı Rivayet	4 Numaralı Rivayet	5 Numaralı Rivayet	11 Numaralı Rivayet	3 Numaralı Rivayet
9 Numaralı Rivayet	6 Numaralı Rivayet	8 Numaralı Rivayet		18 Numaralı Rivayet		13 Numaralı Rivayet
10 numaralı Rivayet	14 Numaralı Rivayet					15 Numaralı Rivayet
12 Numaralı Rivayet	19 Numaralı Rivayet					17 Numaralı Rivayet
20 Numaralı Rivayet						21 Numaralı Rivayet
						22 Numaralı Rivayet

EK. 2 Te'vîlât'ta Kaynağı Tespit Edilemeyen Mevkûf Rivâyetlerin İstatistikleri

MATÜRİDİ ÖNCESİ KAYNAĞI OLANLAR	MATÜRİDİ SONRASI KAYNAĞI OLANLAR	MANEN RİVAYET	KAYNAĞI TESPİT EDİLEMİYEN RİVAYETLER
3 Numaralı Rivayet	1 Numaralı Rivayet	11 Numaralı Rivayet	4 ve 5 Numaralı Rivayetler
	2 Numaralı Rivayet	17 Numaralı Rivayet	8 Numaralı Rivayet
	7 Numaralı Rivayet	22 Numaralı Rivayet	13 Numaralı Rivayetler
	6 Numaralı Rivayet		14 ve 15 Numaralı Rivayetler
	9 Numaralı Rivayet		18, 19, 20, 21 Numaralı Rivayetler
	10 Numaralı Rivayet		23, 24, 25 Numaralı Rivayetler
	12 Numaralı Rivayet		26, 27 Numaralı Rivayetler
	16 Numaralı Rivayet		28, 29 Numaralı Rivayetler

EK 3. Te'vîlât'ta Kaynağı Tespit Edilemeyen Maktu' Rivâyetlerin İstatistikleri

MATÜRİDİ İLE YAKIN DÖNEMDEKİ RİVAYETLER	KAYNAĞI TESPİT EDİLEMİYEN RİVAYETLER
4 Numaralı Rivayet	1, 2 ve 3 Numaralı Rivayetler
	5 ve 6 Numaralı Rivayetler
	7, 8 ve 9 Numaralı Rivayetler

EK 4. Te'vîlât'ta Kaynağı Tespit Edilemeyen İsnatsız Rivâyetlerin İstatistikleri

MATŪRİDİ İLE YAKIN DÖNEMDEKİ RİVAYETLER	MATŪRİDİ SONRASI KAYNAĞI OLAN RİVAYETLER	KAYNAĞI TESPİT EDİLEMEYEN RİVAYETLER
9 Numaralı Rivayet	4 Numaralı Rivayet	1, 2 ve 3 Numaralı Rivayetler
	5 Numaralı Rivayet	7 Numaralı Rivayet
	6 Numaralı Rivayet	8 Numaralı Rivayet

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned* 1421-2001. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421.-2001. Basım, ts.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-Meţâlibü'l-âliye fi zevaid-i'l-mesânid-i's-semaniye*. Riyad: Dâru'l-Asıme, 2000.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-naẓar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. 1 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-minhâci'l-kavîm, 2019–1440.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb. *Telhîşü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü 'an bevâdiri't-taşhîf ve'l-vehm*. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru talâs, 1985.
- Bağdâdî, ed-Dımaşkî, bü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb. *Câmi'ü'l-ülûm*. Kâhire: Dâr-u's-selâm, 2004–1424.
- Bakkal, Mustafa Cihad “*Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl* (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2018),
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003–1424.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâm-u'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.
- Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâm-u'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.
- Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şhredâr b. Şîrûy. *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2010.
- Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âşâr*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2011.
- Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1420.
- Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî. *el-Muḥarrerü'l-vecîz*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. -. *Tenvîrü'l-mikbâs*. Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992–1412.

Gengil, Veysel. “‘‘Taberî ve Mâtürîdî’den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs - Ehl-i Re’y Tefsirleri’’”. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/1 (29 Haziran 2020), 113-152. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.639319>

Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ala’s-sahihayn*. 4 Cilt. Beyrut: Darû’l-kütübi’l-ilmîyye, 1990–1411.

Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. *el-Müsned*. Kâhire: Dâru’l-hadîs, 1416–1995.

Hatiboğlu “el-Müsned”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Temmuz 2021).

Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn. *el-Emsâl*. Dimeşk: Dâru’l-me’mûn li’t-türâs, 1980–1400.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘azîm*. Mektebet-ü nizâr, 1419.

İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü’l-‘Arab*. Dâru’l-Meârif, 2007.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Müsned-ü’l-İmam Ebî Hanîfe Rivâyet-ü Ebû Nuaym*. Riyad: Mektebetü’l-kevser, 2008.

İsferâyînî, Ebû Avâne Ya’kûb b. İshâk b. İbrâhîm. *Mustaḥrec*. Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1998.

Kahraman, Hüseyin “*Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâturîdî’nin Hadis Yorumu*”, Mîl ve Nihal 7/2 (01 Haziran 2010).

Kârî, Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali. *Şerḥu Müsnedi Ebî Hanîfe*. Beyrut: Darû’l-kütübi’l-ilmîyye, 2014.

Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, Ebû Ubeyd. *Garîbü’l-Hadîs*. 4 Cilt. Hindistan: Matbaat-ü dâirat-i’l-me’ârif, 1964.

Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘azîm*. Beyrut: Dâr-u tayyibe, 1999.

Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer. *Müsnedü’s-Şihâb*. Beyrut: Müesseset-ü’r-risâle, 1985.

“*Kur’an Yolu*. Erişim 26 Mart 2020 <https://kuran.diyanet.gov.tr/>

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. Kâhire: Dâr-u'l-kütüb-i'l-mısriyye, 1964.
- Mâtürîdî , Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el. *Te'vilâtü'l-Kur'an* İstanbul: Dâr-u'l-mîzan, 2005.
- Mübârek el-Mervezî, Ebû Abdirrahmân Abdullâh. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'ik*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. Halep, 1406–1986.
- Nîsâbü'rî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994–1415.
- Nu'mânî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998–1419.
- Râzî et-Taberistânî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Daru İhyai't-türasi'l-Arabî, 1420.
- Râzî, Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm. *Kitâbü'l-İlel*. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 2006.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-türasi'l-Arabî, 2002–1422.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahrü'l-'ulûm*. 3 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993–1413.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-menşûr fî t-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâr-u'l-Fikr, ts.
- Şehhâte, Abdullah Mahmûd. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Müesseset-ü't-târîh-i'l-arabî, 2002–1423.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-evsaf*. Kâhire: Dâru'l-haremeyn, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-türas, 1387.
- Taberî el-Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerh-u Meâni'l-âsâr*. Kâhire: Âlem-u'l-kütüb, 1994–1414.

Tuğlu Nuri “İmam Mâtürîdî’nin Hadis Anlayışı” *İmam Mâtürîdî’nin İzdüşümü* ed. Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ (Ankara: Fecr Yayınları, 2019),

Tûsi, Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasen. *et-Tibyan fi Tefsiri’l- Kur’an*. Beyrut: Dâru-ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 2017.

Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki’t-tenzîl*. Beyrut: Dâr-u’l-kütüb-i’l Arabî, 1407.

ÖZGEÇMİŞ

Erkan ÖNDER Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Lisans eğitimine başladı. Daha sonra Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlayarak Yüksel Lisans eğitimini tamamladı.

